

TEMIDA TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 2, godina 12. Jun 2009.

Temide (*Themis*),
Mramorna statua iz Ramnusa, 300 st. e.,
Atina, Narodni muzej

Tema broja

MOBING

Izdaje:

© Víktimološko društvo Srbije i „Prometej”, Beograd

Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje ili preštampavanje bez dozvole izdavača

Adresa redakcije:

Víktimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a,
11000 Beograd, tel/fax: + 38111 3034232, e-mail: vds@eunet.rs

Savet časopisa:

Dr Nataša Mrvić-Petrović, Dr Slobodan Savić,
Dr Ivana Stevanović, Dr Branislava Knežić

Počasni članovi Saveta časopisa:

Dr Dušan Cotič,
Dr Gerd Ferdinand Kirchhof (Nemačka, Japan) i dr Mark Groenhuijsen (Holandija)

Glavna i odgovorna urednica:

Dr Nevena Petrušić

Zamenica glavne i odgovorne urednice:

Dr Vesna Nikolić-Ristanović

Sekretarka redakcije:

Marina Kovačević-Lepojević

Tehnička urednica:

Jasmina Nikolić

Redakcija časopisa:

Dr Nevena Petrušić, Dr Vesna Nikolić-Ristanović,
Dr Slobodanka Konstantinović-Vilić,
Dr Oliver Bačanović (Makedonija), dr Jo-Anne Wemmers (Kanada),
Dr Biljana Simeunović-Patić, mr Ruth Jamieson (Velika Britanija) i mr Sanja Ćopić

Idejno rešenje korica i kompjuterska obrada sloga:

Tatjana Stojković

UDK

343.98

ISSN

1450-6637

Tiraž:

500 primeraka

Štampa:

„Prometej”

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo:

Ministarstvo nauke Republike Srbije

TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU
Br. 2, godina 12. Jun 2009.

Tema broja
Mobing

ČLANCI

Organizaciona komunikacija i mobing

Vesna Baltezarević 5

Psihičko zlostavljanje na radnom mestu: analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u 2008. godini

Mirjana Tripković 19

OSTALE TEME

Postupanja profesionalaca kao uslov smanjenja sekundarne viktimizacije žrtava partnerskog nasilja u porodici

Tanja Ignatović 33

Pritvor i alternativne mere za obezbeđenje prisustva okriviljenog u krivičnom postupku

Jelena Perišić 49

PRIKAZI SKUPOVA

Jedanaesta godišnja konferencija

Asocijacije za proučavanje pravde

Immigration, sanctuary,

worlds without borders

Vesna Nikolić-Ristanović 67

PRIKAZI KNJIGA

Vesna Baltezarević

Hoću da znam šta je mobing

Marina Kovačević-Lepojević 73

Richard F. Mollica

**Healing invisible wounds. Paths to hope
and recovery in a violent world**

Jelena Grujić 77

Theme

Mobbing

SPECIAL ISSUE ARTICLES

- Business communication and mobbing**
Vesna Baltezarević 5
- Psychological abuse in the work place:
the analysis of the VDS info and
victim support service's work in 2008**
Mirjana Tripković 19

OTHER ISSUE ARTICLES

- Professionals' conduct as a condition for
minimizing secondary victimization of the
victims of domestic partnership violence**
Tanja Ignjatović 33
- Pretrial detention and alternate methods of
securing the presence of the accused during
the criminal procedure**
Jelena Perišić 49

CONFERENCE REVIEWS

- Eleventh annual conference
of Justice Studies Association
Immigration, sanctuary,
worlds without borders**
Vesna Nikolić-Ristanović 67

BOOK REVIEWS

- Vesna Baltezarević
I want to know what mobbing is**
Marina Kovačević-Lepojević 73
- Richard F. Mollica
Healing invisible wounds. Paths to hope
and recovery in a violent world**
Jelena Grujić 77

Organizaciona komunikacija i mobing

VESNA BALTEZAREVIĆ¹

Jovom radu potencira se neophodnost kvalitetnih komunikacionih veština menadžmenta. Poslovna komunikacija mora da bude adaptibilna, da ima sposobnost da fleksibilno reaguje na dinamiku promena u okruženju i sposobnost da da pozitivan odgovor zahtevima koje okruženje postavlja. Promoteri poslovne komunikacije, menadžeri, treba da budu sposobni da omoguće brzo i efikasno korišćenje svih dostupnih podataka i informacija, kao i njihovu distribuciju eksternom i internom okruženju. Namera autora ovog rada je da ukaže na potrebu poslovnih organizacija da ostvare harmoničnu komunikaciju i na taj način stvore uslove za dobru radnu atmosferu koja doprinosi motivaciji zaposlenih.

Ključne reči: komunikacija, organizacija, menadžeri, motivacija, mobing

Uvod

„Razlog zbog kog imamo dva uha, a samo jedna usta je
da bismo mogli više slušati, a manje govoriti“
stara latinska poslovica

Čovek kao društvena jedinka oduvek je bio upućen na druge ljude, sa kojima zasniva specifične veze i odnose. Tokom istorije, društvene grupe postajale su svesnije, heterogenije i mobilnije. Uporedo sa njihovim razvojem, modifikovala se i međuljudska komunikacija, koja je postajala složenija, dinamičnija, ali i kompleksnija.

Komunikacija je stalni proces razmene poruka, uvek sadrži više od jedne poruke, koje su zavisne od koda, konteksta i načina na koji se saopštavaju. Savremene teorije definišu komunikaciju kao „simbolički proces u kojem se

---

¹ Vesna Baltezarević je docent na Fakultetu za kulturu i medije u Beogradu.
E-mail: vesnabal@gmail.com

ljudski svet stvara, održava, popravlja i transformiše" (Tomić, 2000: 33). Komunikacija je način razmene ideja, stavova, vrednosti, mišljenja i činjenica, kroz proces koji zahteva pošiljaoca, koji inicira proces i primaoca, koji kompletira komunikacionu vezu.

Komunikacija nikako ne teče jednostavno, bilo da se odvija u procesu rada, ili u nekoj od drugih oblasti života. U komunikacionim tokovima mogu da nastanu problemi zbog nesposobnosti komunikatora da uspešno ostvare komunikacioni kontakt. Sposobnost komunikacije je veština koju nije lako dostići i koju treba usavršavati. Sve više se nameće potreba analiziranja i predviđanja, odnosno propisivanja načina komuniciranja u radnim procesima.

Organizaciona komunikacija predstavlja proces kreiranja i razmenjivanja poruka unutar mreže organizaciono povezanih ljudi, kako bi se pronašao najbolji način komuniciranja unutar jednog organizacionog konteksta.

Organizacija u osnovi može da raspolaže sa kvalitetnim ljudskim resursima u odnosu na njihovo opšte i stručno znanje, a da ne postoji odgovarajući nivo uspešnosti ostvarivanja strateških poslovnih ciljeva. Jedan od uzroka može da bude nedovoljan komunikacioni potencijal zaposlenih.

Najveći uticaj na stvaranje organizacijske klime ima rukovodilac, ali ne treba zanemariti ni uticaj svih zaposlenih. U Republici Srbiji registruje se, nažlost, nedovoljan broj organizacija u kojima je prisutna komunikacija neopterećena stresom i konfliktima. Osnovni izazivači stresa kod zaposlenih su vremenski pritisak, odnosno, obaveza da se često kratki rokovi striktno poštuju, i loša atmosfera u kolektivu koja je posledica poremećaja u interpersonalnim odnosima. Organizacija, kao mesto gde zaposleni ostvaruje svoje pravo na rad delovanjem u kolektivu i prihvatanjem prisutne organizacione kulture, proizvodi više različitih organizacionih stresova. To su stresovi izazvani karijerističkim ambicijama, mogućim otkazom, birokratskom strukturu organizacije, lošim menadžerskim stilom, neadekvatnom kadrovskom selekcijom i slično.

Komunikacija kao sposobnost

Komunikacija podrazumeva uključivanje ljudi² u komunikacijski proces. Emocionalna inteligencija je sposobnost da se drugi ubede u nešto ili motivišu da urade nešto, sposobnost da se izgradi odnos priateljstva, da se obuzdaju sopstvene i tuđe emocije, da se „feedback”³ prima iskreno i otvoreno, da se stvaraju koalicije, da se posmatra i analizira i sopstveno i tuđe ponašanje i da se poznaje poslovna politika (Dickson, 1999). Mnogo reči i još više zahteva koji se postavljaju pred komunikatora. Uostalom, zato se učesnici komunikacije dele na dobre i loše komunikatore. Kod ljudi koji nemaju komunikacione sposobnosti često dolazi do barijera u komunikaciji koje su izazvane različitim faktorima.

Samo menadžer koji ume da obezbedi dvosmerni komunikacijski kanal sa zaposlenima, može da unapredi komunikaciju do efektivnog nivoa i u domenu adekvatnog ostvarivanja ljudskih prava. Efektivna komunikacija ostvaruje implementaciju postojećeg znanja i kreativnog potencijala zaposlenih u radni proces. Pokreti rukom, prstima, glavom, telom, kao i mimika-izraz i pokreti lica, dopunjuju reč, a reč i pokret zajedno tumače misli i osećanja govornika. Ljudi, kao individue, se razlikuju u pogledu manifestovanja gestova. Različiti gestovi jednom istom verbalnom komuniciranju obezbeđuju različitu percepciju od strane auditorijuma.

Organizaciona komunikacija mora da bude adaptibilna, da ima sposobnost da fleksibilno reaguje na dinamiku promena u okruženju i sposobnost da da pozitivan odgovor zahtevima koje okruženje postavlja. To znači da najdogovorniji za promociju poslovne komunikacije, menadžeri, treba da budu sposobni da omoguće brzo i efikasno korišćenje svih dostupnih podataka i informacija, kao i njihovu distribuciju eksternom i internom okruženju, odnosno, menadžment mora da bude sposoban da upravlja poslovnim informacijama i da ostvari ulogu aktivnog učesnika u komunikaciji sa zaposlenima.

Ukoliko menadžer nema komunikacione veštine, u ponašanju sa zaposlenima ispoljava najčešće silu kao jedini argument. Takvim ponašanjem dovode

² Usvajanjem Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima međunarodna zajednica priznala je inherentno dostojanstvo svim članovima ljudske porodice tako što je svima obezbedila jednak i neotuđiva prava. Komunikaciona prava su suštinski vezana za ljudsko stanje i zasnovana na novom snažnijem razumevanju ljudskih prava i uloge komunikacije. Bez komunikacionih prava ludska bića ne mogu da žive u slobodi, pravdi, miru i dostojanstvu. Priznanje ove univerzalne ljudske potrebe inspirisalo nas je da postavimo izjavu o ljudskim pravima baziranu na principima slobode, uključenosti, raznovrsnosti i participacije

³ Feedback, povratna informacija

do ozbiljnih poremećaja u korporativnoj sredini, jer direktno prouzrokuju umanjenje poslovnih potencijala i projektovanih finansijskih dometa u organizaciji u kojoj obavljaju upravljačku funkciju. Ostvarivanje postavljenih strateških ciljeva i visokih poslovnih standarda uslovjeni su dobro koordiniranom komunikacijom. Menadžment bi trebalo da poznaje organizaciju i njenu strategiju, da informacije tog tipa deli sa zaposlenima na prihvatljiv, razumljiv način, sa identifikovanjem i rešavanjem nastalih problema. Dvosmerna komunikacija između menadžera i zaposlenih obezbeđuje obavljanje poslova efikasno i efektivno.

Komunikacija omogućava članovima organizacije da stvaraju i održavaju produktivne poslovne komunikacijske odnose sa drugim članovima organizacije, pri čemu moraju da budi svesni da je za uspešno poslovanje neophodna uspešna komunikacija zaposlenih i to kako na nivou hijerarhijski jednakih, tako i na nivou vertikalne komunikacije u oba smera.⁴ Da bi komunikacija mogla da se primeni, prvo mora da se razume. Komunikacija je proizvodnja, unapređenje i izazivanje efekata putem simbola i signala koje su ljudi upotrebili da bi poslali i primili poruku (Hargi, 1992: 10).

Komunikacija je odnos između pojedinaca koji se uspostavlja znakovima – simbolima i signalima. Dve ili više osoba slanjem i primanjem informacija uspostavljaju interpersonalni komunikacijski proces, pri čemu ne moraju da upotrebe reči.⁵ I pošiljalac i primalac podjednako učestvuju u procesu uspešne komunikacije, koja je preduslov timskog rada. Komunikacija je uspešna kada primalac potpuno i ispravno shvata informacije koje su mu upućene.

Da bi primalac mogao poruku da akceptira adekvatno, pošiljalac mora da poštuje pravila u emitovanju poruke. Ta pravila olakšavaju razumevanje i prihvatanje emitovanog. Ukoliko je reč o verbalnom kanalu komunikacije, pošiljalac mora da govori razumljivo, jasno, da izlaže kratkim i logičnim rečenicama i pre nego što bilo šta kaže, mora da bude siguran da zna šta želi da kaže.

Neverbalni kanal komunikacije prevashodno treba da omogući komunikatoru da shvati više od onog što je izrečeno, da mu omogući uvid u stav sagovornika na osnovu „govora njegovog tela“, odnosno kroz njegov pogled, stav, određeni izraz lica, pokret glavom. Veština dobrog komunikatora podra-

---

⁴ Vertikalni smer odozgo na dole-rukovodilac prema izvršiocu i vertikalni smer odozdo na gore-izvršilac prema rukovodiocu.

⁵ U društvenim naukama komunikacija se definiše kao sveukupnost različitih oblika, veza i dodira između pripadnika društva. U stvari to je nasušna potreba živih bića koja obezbeđuje opstanak. U ljudskom svetu ona podrazumeva društvenu interakciju, odnosno proces pomoću kojeg postupamo u odnosu na druge ljudе.

zumeva i njegovu sposobnost da ume da sasluša sagovornika i da prilagodi način slanja informacija komunikacionom stilu sagovornika. Aktivno slušanje podrazumeva da u potpunosti pratimo celokupni komunikacioni tok. Pažljivo slušamo šta nam se govori, na koji način je nešto rečeno i kakvim je govorom tela ispraćeno. Na ovaj način dobijamo kompletну sliku koja nam daje mogućnost da odgovorimo na najbolji mogući način.

Organizaciona kultura

Organizacija je definisana kao „skup, ili sistem, pojedinaca koji zajednički, kroz hijerarhiju položaja i podelu rada, nastoje da postignu unapred utvrđeni cilj“ (Rogers and Rogers, 1975: 218). Pod organizacionom kulturom podrazumeva se stečeno znanje i iskustvo koje pojedinac koristi u razvoju svog organizacionog ponašanja, koje se manifestuje u mikrosocijalnom okruženju, koje predstavlja organizaciju, odnosno jedan zaokruženi radni kolektiv. Organizaciona kultura je važan segment i na individualnom nivou i na nivou ljudske grupe, jer predstavlja sistem zajedničkih stavova i vrednosti koji usmeravaju način na koji svi, ili većina zaposlenih u organizaciji razmišljaju o toj organizaciji. Razvoj organizacione kulture pojedinaca i grupa i identifikacija radnika sa organizacijom, značajno utiču na dobro organizaciono ponašanje. Značaj organizacione kulture za implementaciju strategije vezan je za činjenicu da ona opredeljuje način ponašanja zaposlenih i motiviše realizaciju postavljenih ciljeva. Organizaciona kultura je aspekt organizacije koji je čest predmet istraživanja, ali ne i primenjivanja rezultata dobijenih istraživanjem.

Definiše se i kao skup relativno uniformnih i trajnih vrednosti, verovanja, običaja, tradicije i prakse koji su zajednički za članove organizacije. Dopunjue se i prenosi sa jedne generacije radnika na sledeću generaciju. Značajno obeležje organizacione kulture je da je ona baza za razlikovanje jedne organizacije od drugih organizacija. Sadržaj organizacione kulture predstavljaju zajednička shvatanja članova kolektiva o značaju stvari, događaja i pojava. Zajednički pristup shvatanju pojava određuje i zajedničko razumevanje i interpretaciju tih pojava. Većina članova jedne organizacije karakteriše se zajedničkim verovanjem, identičnim poimanjem vrednosti, istim prepostavkama i prihvatanjem istih normi ponašanja, odnosno ponašanja po ustaljenom obrascu. Organizaciona kultura je kategorija koja postoji na nivou organizacije kao socijalnog sistema, vezana je za kolektiv, a ne za pojedinca. Zahvaljujući prihvatanju

organizacione kulture, svi članovi organizacije približno isto razumeju i interpretiraju pojave, pri čemu na taj način kreiraju skup pravila koja usmeravaju svakodnevne aktivnosti.

Do stepena prihvatanja zajedničkih vrednosti članovi jedne organizacije dolaze komunikacijom i zajedničkim iskustvom koje stiču, rešavanjem svakodnevnih problema, jer je organizaciona kultura vezana za duži vremenski period i prenosi se na nove članove organizacije, kao specifično i jedinstveno ponašanje. Ona je značajan faktor u donošenju strateških odluka, jer kvalitet strateških odluka zavisi prvenstveno od uticaja organizacione kulture i sposobnosti da se prihvate promene. Uspešne organizacije grade takvu organizacionu kulturu kojoj je prioritet stalno prilagođavanje promenama.

Snažna i jedinstvena organizaciona kultura ubrzava proces koordinacije između zaposlenih, deluje kao efikasan mehanizam kontrole i anuliranja konfliktata. Zajednička iskustva i stavovi koje zaposleni i rukovodstvo u organizaciji stiču rešavanjem problema pozicioniranja u eksternom okruženju i u uspostavljanjem internih odnosa u organizaciji, postepeno dovode do stvaranja definisanih normi ponašanja. Pozitivan efekat rešenog problema određuje ponašanje i u narednom periodu kod pojave slične problematike.

Organizaciona komunikacija

Organizaciono komuniciranje podrazumeva da su komunikatori ljudi, odnosno to je ludska komunikacija koja se vrši unutar organizacije. Ova vrsta komunikacije prikazuje preklapanje sa drugim kontekstima komunikacije (komunikacija između dve osobe, među manjom grupom, javna i masovna komunikacija). Bilo koja od ove vrste komunikacija, kao i sve zajedno, mogu se povezati sa organizacijama.

Dobar deo svog života provedemo kao članovi organizacija. Pod organizacijom ne smatramo samo poslovne organizacije, već i škole, crkve, vojne ustanove, i sve druge oblike organizacionog povezivanja ljudi.⁶ Organizaciona komunikacija omogućava članovima organizacije, kao pojedincima, da stvaraju i održavaju neposredne poslovne odnose sa drugim ljudima sa kojima dele poslovno okruženje, ali im daje i mogućnost da poslovne odnose nadograduju, formiranjem porodične i lične saradnje izvan poslovnog konteksta.

---

⁶ U ovom radu se koncentrišemo na poslovnu organizaciju

Komunikacija i organizaciona kultura zajedno imaju esencijalnu ulogu u organizaciji. Efektivna komunikacija u organizaciji se definiše kao sredstvo za koordinaciju i kontrolu timskog rada, pojedinačnu socijalizaciju i integrisanje u kolektiv. Organizaciona komunikacija je značajna za dostizanje projektovanih ciljeva organizacije i prilagođavanje promenama organizacione kulture. Dobra komunikacija podstiče adekvatnije učešće radnika u postizanju organizacionih ciljeva, jer kvalitet komunikacije obezbeđuje da radnici u potpunosti razumeju važnost postavljenih ciljeva. Dobro vođena komunikacija stimuliše ideje i kreativan odgovor radnika. Ovakva komunikacija je moguća kada je menadžment edukovan i poseduje komunikacione veštine koje su neophodne za uspostavljanje dvosmerne komunikacije. Organizacionom komunikacijom se vrši razmena znanja i iskustva, profesionalnih veština, socijalnih karakteristika koje zaposleni žele da sačuvaju i prenesu novoprimaljenim radnicima. Za svaku organizaciju komunikacija je: krvotok, energija koja je pokreće. Ove metafore ukazuju na suštinu komunikacije-to je proces koji omogućava da se poruka prenese do različitih subjekata i da ih poveže. Komunikacija se sa pravom smatra centralnom komponentom efektivnih poslovnih procesa.

Devijantna organizaciona komunikacija

Da bi se obezbedio kvalitet organizacije, komunikacioni kanali moraju stalno da budu otvoreni i dostupni, jer oni predstavljaju puteve kojima se prenose sve aktuelne informacije. Komunikacija treba da ide u tri pravca: odozgo prema dole, odozdo prema gore i horizontalno. Horizontalno komuniciranje obezbeđuje menadžmentu uspešnu koordinaciju i integraciju različitih organizacionih funkcija, ali je ova vrsta komunikacije direktno zavisna od načina i dostignutih komunikacionih veština menadžera koji rukovode kanalima komunikacije na relaciji zaposleni i rukovodilac. Zbog neodgovarajućeg nivoa ove vrste komunikacije dolazi do pojava nezadovoljstva, stresa⁷ i različitih devijantnih ponašanja (Bartoš, 2005: 29). Loša komunikacija između zaposlenih i rukovodstva može dovesti do toga da preduzeće napuštaju njeni naj-

⁷ Jovan Marić, direktor Instituta za psihijatriju Kliničkog centra Srbije kaže: „Stres je fiziološka i psihološka reakcija čoveka na spoljne situacije koje remete njegovu ravnotežu. Stresne situacije, takozvani stresori koji su deo naše svakodnevnice, povređuju ličnost, čine čoveka naptitim i nervoznim, što izaziva brojne telesne i psihičke promene; kod pojedinca koji je izložen toj situaciji. Kada smo pod stresom, organizam je izložen nekoj vrsti agresije“

sposobniji i najtalentovaniji članovi, jer oni ne žele da prihvate organizacionu komunikaciju u kojoj nema prostora za uvažavanje njihovog mišljenja i predloga. Komuniciranje mora da funkcioniše između zaposlenih u svakoj grupi u organizaciji, kao i između grupa. Ukoliko postoje barijere u komunikaciji, otežava se razmena iskustva, onemogućava se motivacija zaposlenih i dolazi do nezadovoljstva na poslu, što je upravo suprotno ostvarenju zajedničkih aktivnosti članova i grupa organizacije, da se postigne visoko jedinstvo zaposlenih i osećaj da su neraskidivo povezani sa organizacijom.

Istraživanje u ovoj oblasti ukazuje na postojanje širokog spektra devijantnih komunikacionih ponašanja i to kako od strane rukovodilaca, tako i između hijerarhijski identično pozicioniranih zaposlenih (Baltezarević, 2007). Da postoje različiti oblici diskriminacije ličnosti, putem širenja neproverenih glasina, kleveta, prepričavanja seksualnih intriga ili sličnih prepričavanja sa namером да се особа degradira, potvrđno se izjasnilo gotovo sedamdeset odsto anketiranih. Ljudi, као најважнији организациони ресурс, umesto да се адекватно уваžавају, изложенi су исмејавају због начина говора, држана, хода, одевана, што је, као понашанje осудило нешто више од половине анкетirаних. У радном окружењу је константно prisutno omalovažavanje због пола, националности, социјалног porekla, privatnog života. Ovakvom tretmanu je podvrgnuto četrdeset odsto zaposlenih. Različiti организациони догађаји којима је основна сврха повезивање и рушење комunikacionih barijera међу zaposlenima, карактеришу се по елиминисању свих оних zaposlenih који се не уклапају у организациони клише. Beležи се висок проценат одсуства ефективне пословне комunikације, односно zaposleni smatraju да често rukovodioci ne умеju da ostvare zdravu i uspešnu komunikaciju, već им се обраћају путем poruka na papiriću, e-mailom ili faksom, sa namером да izbegnu mogućnost ličnog kontakta sa zaposlenim.⁸

Znanje i veštine menadžera су интелектуални капитал који се pretvara у тржишну вредност. Ako menadžer ne zna da primeni kvalitetnu komunikaciju njegovo znanje ostaje deponovano kao neiskorišćeni потенцијал. Za uspeh unutar организације, ali i nastup na tržištu znanja, roba i usluga, komunikacija је nezaobilazna потреба.

Neodgovornost menadžmenta u kreiranju pozitivnog raspoloženja interne javnosti, која се neminovno prenosi i na eksternu javnost, je pre svega posledica smelog prihvatanja poslova за које pojedinci nisu osposobljeni и не znaju kvalitetно да ih obavljaju.

---

⁸ Procenat zaposlenih koji su se izjasnili da imaju takve rukovodioce je 36 odsto.

Komunikacija kao poslovni izazov

Osnovni element svakog sistema organizacije rada i rukovođenja su ljudi. Sistemi organizacije rada i rukovođenja uvek su bili vezani za grupni način života koji je nemoguć bez međusobne komunikacije. Organizacijski ambijent koji teži kvalitetu, mora da obezbedi da rukovođenje bude usmereno na čoveka, međuljudske odnose i na značaj ljudskog potencijala u ostvarivanju ciljeva organizacije.

Funkcionisanje svakog organizacionog elementa i organizacije u celini, uslovljeno je karakterom i sistemom procesa komunikacija. Kvalitet u funkcionisanju nije moguće ostvariti bez primerenog sistema komunikacija. Sistem komunikacija treba da obezbedi kontinuiranu, pravovremenu razmenu informacija između rukovodilaca i zaposlenih i obrnuto, zaposlenih međusobno, organizacije i okruženja u kom organizacija deluje. Obezbeđenje kvaliteta u organizaciji podrazumeva komunikaciju kao proces gde obe strane razgovaraju i slušaju, gde dolazi do razmene poruka, njihovog usvajanja i njihove obrade.

Organizacije koje ostvaruju harmoničnu komunikaciju imaju dobru radnu atmosferu. Radno okruženje nije samo mesto gde zaposleni dolaze na rad, to je istovremeno i mesto gde zaposleni provode značajan deo svog života. Uključivanje porodica zaposlenih organizovanjem različitih događaja poput proslava, izleta i drugih okupljanja gde se pozivaju i članovi porodice, utiče da se radno angažovanje u određenoj organizaciji shvata kao mogućnost za ličnu satisfakciju, a organizacija se posmatra kao sedište gde se ostvaruju socijalni elementi života.

Takođe, izuzetno je važno formiranje stava kod zaposlenog da radi vredan i odgovoran posao. Takav osećaj kod zaposlenih se javlja u slučajevima gde menadžment vodi otvorenu komunikaciju, pokazuje interes za zaposlenog i sluša njegove ideje i predloge. Ubrzane promene, sa kojima smo suočeni, organizacije dočekuju veoma različito. Neke od organizacija i dalje se čvrsto oslanjaju na prošlost, već naučeno i ne prihvataju promene u poslovanju i ponašanju. Na čelu organizacija koje prihvataju izazove novog vremena, koje su nažalost u daleko manjem broju, stoje lideri koji u svojim organizacijama razvijaju potpuno nov koncept razmišljanja i delovanja.

Novi zahtevi organizacionog ponašanja i rukovođenja suočavaju se sa izazovom koji svakoj osobi daje mogućnost da razvije sve svoje potencijale, kao i pravo da se oseća bitnim delom organizacije. Svako vreme imalo je svoje organizacione zahteve. Nakon II Svetskog rata, upravljanje se karakterisalo

glomaznom birokratijom i izraženim hijerarhijskim odnosima, po kojem samo vrh piramide ima pravo da razmišlja, a organizacija, ili svi ostali imaju „pravo“ da naloge izvršavaju. Komunikacija je, u tom slučaju, jednosmerna i kreće se od rukovodioca prema izvršiocu i tu se završava. Novo vreme i novi uslovi zahtevaju potpuno drugačiji koncept upravljanja i organizacionog komuniciranja. Važna karakteristika komunikacije je da nije moguće ne komunicirati. Čak i ako sedimo u absolutnoj tišini, naše čutanje govori o stanju našeg uma. Možemo na taj način da šaljemo poruku da nismo zainteresovani, da nam je dosadno, da očekujemo da čujemo nešto važno, ili u protivnom samo gubimo vreme. Da bi komuniciranje bilo svrshodno, neophodno je voditi računa i o njegovom sociološkom i psihološkom aspektu. Sociološki aspekt komuniciranja se ogleda u činjenici da je čovek sociološko biće, da postoji potreba čoveka da bude u grupi, da ima osećaj pripadnosti, da se ne oseća dobro kada je sam i odbačen od grupe, da želi da bude u kontaktu sa drugim ljudima, jer jedino u zajednici može da ostvari samopotvrđivanje kao jedinka unutar grupe. Psihološki aspekt komuniciranja je bitan kada se komunikacijom prenose mišljenja, ideje, osećanja i uticaji. Stabilnost u vremenu stalnih promena zahteva nove, otvorene strategije za komunikaciju.

Uloga komunikacije u prevenciji mobinga

Zaštita žrtava mobinga je teška i neizvesna aktivnost. Ali, to nikako ne znači da zbog toga treba odustati. Mobing je u suštini patološka komunikacija koja se događa u radnom ambijentu. Karakteriše je agresivnost i odstranjivanje žrtve iz komunikacionog procesa. To je način ubijanja čoveka ignorisnjem, puštanjem da se zatvori u sopstveno biće, zbog čega ostaje sam sa sobom, bez kontakta sa drugim ljudima. Ako prihvatamo stanovište da je čovek komunikaciono biće, svesni smo da ga na taj način guramo u otuđenost, da mu izvlačimo čvrst egzistencijalni oslonac. Čovek ima stalnu potrebu za komunikacijom i za drugim ljudima. Isključivanje iz kolektiva je teška kazna i za njom posežu samo takve ličnosti koje ne umeju ili ne žele da poštuju ljudske vrednosti. Po pravilu, takve osobe su i loši komunikatori, sklone monologu i dvosmerni komunikacioni kanal je za njih nepoznata ili nepotrebna kategorija.

Menadžeri ne bi trebalo nikad da zaborave na četiri zlatna pravila komunikologije, a to su: fleksibilnost, veština komuniciranja, poštovanje sebe, sagovornika i situacije i timski rad. Samo osobe koje uvek imaju na umu ova pravila,

neophodna za kontakt sa drugim ljudima, mogu da obezbede kreativan i otvoren dijalog sa zaposlenima. Svi zaposleni su potencijalno opterećeni rizikom od psihičkog i fizičkog preživljavanja i samo komunikacija koja uliva povrće, koja prihvata razlike među ljudima i njihovu individualnost može da spreči pojavu otuđenosti. Komunikacija je konstanta ljudske prirode jer je čovek izrazito upućen na druge ljude a taj kontakt ostvaruje upravo komunikacijom.

Prema tome, negovanje komunikacije i komunikacionih veština predstavlja primarnu prevenciju pojave psihičkog maltretiranja na radu. Promovisanjem radne kulture koja daje prednost poštovanju ljudskog dostojanstva, obeshrabrujući svaki oblik psihičkog nasilja, sužava se prostor za devijantna komunikaciona ponašanja.

Komunikacija je stalni pratilac ljudske aktivnosti i uključena je u celokupno ljudsko ponašanje. Ali, nažalost, savremeni čovek je često sklon da „zaboravi“ lepotu izgovorene reči ili prijateljskog gesta u susretu sa drugim čovekom. Etički kodeksi mogu da doprinesu da se postave okviri za pozitivno organizaciono ponašanje. Ljudima treba naglasiti da treba da komuniciraju ali im treba i pomoći da nauče kako, jer uvredljiva i neprijateljska komunikacija na poslu nije komunikacija već mobing, koji ne poštuje čoveka.

Zaključak

Zahtevi, koji se postavljaju pred rukovodioce, su izloženi stalnim promenama, koje nameću nove, otvorene strategije za komunikaciju. Menadžeri, čim uđu u organizaciju, moraju da prepoznaju specifičnost organizacionog okruženja i da na osnovu toga, prilagode način ophođenja sa zaposlenima, jer njihov uspeh umnogome zavisi od podređenih. Kvalitetan i dobar odnos sa zaposlenima je prioriteten cilj organizacije. Menadžer mora da uspostavi dobru saradnju sa zaposlenima, da uoči i usmeri talentovane radnike, kao i da nađe način kako da reši problem nezainteresovanih radnika, ili onih koji ne odgovaraju zahtevima posla koji obavljaju.

Otvoren pristup predstavlja najbolju strategiju. Komuniciranje je aktivnost koja je važna za sve funkcije menadžmenta i treba da se odvija u svim smerovima i na svim nivoima organizacije. Komunikacija je sredstvo kojim ubedujemo, informišemo, motivišemo i vodimo pojedince prema grupnom cilju. Za uspešno komuniciranje je neophodno stalno identifikovanje i savladavanje postojećih i mogućih prepreka, koje mogu uticati na prijem i razumevanje

poruka. Nema komuniciranja ako se informacija ne primi i ne razume. Da bi bili uspešni, menadžeri moraju veliki deo svog vremena da utroše na komuniciranje, jer im dobro „rukovanje“ ovom veštinom pomaže u donošenju odluka i u koordiniranju i usmeravanju napora ka ciljevima poslovnog sistema.

Komuniciranje bi trebalo shvatiti i ostvarivati kao proces, koji će biti modeliran na način koji odgovara potrebama i specifičnostima konkretnog organizacionog sistema. Jednostavnim kopiranjem teorijskih modela komuniciranje ne može da bude uspešno. Primena „tuđih“ modela komunikacije, neprilagođenih konkretnom organizacionom okruženju dovodi do devijantnih oblika komunikacije.

Literatura

- Baltezarević, V. (2007) *Mobing-komunikacija na četiri noge*. Pančevo: Mali Nemo
- Barbard, Ch. (1983) *The functions of the executive*. Cambridge: University Press
- Bartoš, T. (2005) *Stres kod poslovnih ljudi*. Beograd: E magazin br. 29
- Beverly, L. (1993) *Effectiveness, Performance and Motivation in Team-based Environment*. Virginia: Polytechnic Institute
- Certo, S. (1998) *Principles of Modern Management*. Boston: Allin and Bacon
- Di, Martino, V. Hoel, Cooper, C. (2003) *Preventing violence and harassment in workplace*. Dublin: European Foundation for the improvement of Living and Working Conditions
- Dickson, D. (1999) *Barriers to communication*. Hampshire: Interaction for practice in Community Nursing
- Hargie, O. (1992) *Communication-Beyond the crossroads*. Jordanstown: University of Ulster
- Rogers and Rogers (1975) *Hanneman and McEwan*. Pittsburgh: Family communications
- Tomić, Z. (2000) *Komunikologija*. Beograd: Filološki fakultet
- Wren, A. D., Voich, Jr. D.(1994) *Menadžment – proces, struktura i ponašanje*. Beograd: Privredni pregled

VESNA BALTEZAREVIĆ

Business communication and mobbing

This paper emphasizes the necessity of quality communication skills in management. Business communication needs to be adaptable and to have the ability to flexibly react to dynamic changes in the environment and to give positive response to the demands imposed by the environment. Business communication promoters, i.e. managers, must be capable of utilizing all available data with speed and efficiency and to distribute the information to both the internal and external environments. The author intends to point out the need for business organizations to establish harmonic communication, thus creating conditions underpinning a better working atmosphere that contributes to motivation of employees.

Keywords: communication, organization, managers, motivation, mobbing

TEMIDA
Jun 2009, str. 19-31
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0902019T

Psihičko zlostavljanje na radnom mestu: analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u 2008. godini

MIRJANA TRIPKOVIĆ*

Cilj ovog teksta je da prikaže podatke i iskustva u radu Službe VDS info i podrška žrtvama u odnosu na žrtve psihičkog zlostavljanja na radnom mestu, u periodu od 1. januara do 31. decembra 2008. godine. Prikazani su podaci vezani za žrtve kao i načine pomoći koji su im pružani.

Ključne reči: psihičko zlostavljanje, radno mesto, Služba VDS info i podrška žrtvama

Uvod

Kada je reč o nasilju na radnom mestu, kod nas kao i u drugim zemljama, tradicionalno je pažnja bila posvećivana fizičkom nasilju na radnom mestu i ono je podrazumevalo incidentne situacije fizičkog sukoba. Međutim, podaci poslednjih godina pokazuju da je psihičko nasilje na radnom mestu (mobing) postalo mnogo izraženija pojave koja, takođe, dovodi do posledica po zdravlje žrtve i da je potrebno jasno razdvajanje ovih pojmoveva (Barron, 2003: 152). Jednu od definicija nasilja na poslu dala je Evropska komisija i po njoj se pod nasiljem na poslu podrazumevaju slučajevi u kojima su osobe zlostavljane, maltretirane ili napadane u situacijama vezanim za njihov posao, a koji obuhvataju vidljivo i nevidljivo ugrožavanje njihove bezbednosti, života i zdravlja (Bowie, 2003: 4). Psihičko zlostavljanje na poslu, kao uži pojam od nasilja

---

* Mirjana Tripković je dipl. psihološkinja, studentkinja na postdiplomskim studijama medijacije FPN-a i volonterka Viktimološkog društva Srbije i Udruženja građana "No mobbing". E-mail: mirjanatri@hotmail.com

na poslu, podrazumeva „...napadačko ponašanje izraženo kroz osvetoljubive, zlonamerne ili ponižavajuće postupke koji su usmereni na podrivanje profesionalnog ili ličnog ugleda pojedinca ili grupe radnika. Ovakvo ponašanje je nepredvidljivo, nepravedno i iracionalno, a može se smatrati racionalnim samo ako mu je prethodio konflikt“ (Barron, 2003: 153). Često se citira i definicija Hajnsa Lejmana po kojoj se psihički teror ili mobing na radnom mestu odnosi na neprijateljsku i neetičku komunikaciju koja je na sistematičan način usmerena od strane jednog ili više pojedinaca, uglavnom, ka jednoj osobi. Ove aktivnosti se dešavaju često (skoro svaki dan) i tokom dužeg perioda (najmanje 6 meseci) i zbog takve učestalosti i trajanja dovode do značajne psihičke, psihosomatske i socijalne patnje (Leymann, 1990).

U okviru VIKTIMOLOŠKOG društva Srbije, 2003. godine osnovana je Služba VDS info i podrška žrtvama koja pruža pomoć žrtvama kriminaliteta uključujući i žrtve nasilja na radnom mestu. Pomoć žrtvama pruža se putem emotivne podrške, davanjem informacija o njihovim pravima i načinima kako ih mogu ostvariti, kao i upućivanjem na odgovarajuće službe/organizacije/institucije/pojedince koji im, zavisno od njihovih potreba, mogu pomoći. U toku analiziranog perioda kojim se bavi ovaj rad (2008. godina), pomoć i podršku osobama koje su se obratile pružale su rukovoditeljka Službe, koordinatorka i osam volontera/ki¹ rukovodeći se principima Službe: poštovanje žrtve, njenih prava, potreba i osećanja, autonomija volje² i poverljivost informacija koje žrtve daju. Za svaku osobu koja se obrati za pomoć otvara se protokol u koji se unose podaci vezani za slučaj.

Podaci koji su u ovom radu analizirani dobijeni su na osnovu posebno konstruisanog upitnika i na osnovu jedinstvene metodologije unosa i obrade podataka o žrtvama koje su se službi VDS info i podrška žrtvama obraćale za pomoć. Analize o radu Službe rade se redovno, na godišnjem nivou, od 2005. godine i predstavljaju osnovu za praćenje i evaluaciju rada Službe, poveziva-

¹ U toku marta i aprila 2009. godine obuku je prošlo još šest volontera/ki, tako da Služba sada ima 12 volontera/ki (10 ženskog i dva muškog pola). Volonteri/ke su različitih zanimanja: jedna pravnica; jedna psihološkinja; jedna apsolventkinja psihologije; jedan student doktorskih studija na Filozofskom fakultetu, katedra za psihologiju; dve studentkinje doktorskih studija, jedna studentkinja magistarskih studija i četiri studenta/kinje na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju; jedan apsolvent Fakulteta za državnu upravu i administraciju.

² Pod autonomijom volje se podrazumeva da žrtva sama donosi sve odluke, da joj se ne nameću rešenja već joj se pomaže da se osnaži i doneše odluku. U skladu sa osnovnim principima Službe, žrtvi se ostavlja mogućnost da ostane anonimna kao i da, zavisno od svoje volje, iznese vrstu i obim podataka o svom slučaju.

nje teorije i prakse, odnosno, aktivnosti VDS istraživačkog centra i Službe za žrtve (Nikolić-Ristanović, Kovačević, Ćopić, 2006: 13).

Cilj ovog rada je da prikaže rad i iskustva Službe VDS info i podrška žrtvama u vezi sa psihološkim zlostavljanjem na radnom mestu sa osvrtom na neke karakteristike žrtava, vrste pomoći i podrške koju su dobijale, kao i iskustva sa organizacijama i institucijama kojima su se obraćale.

Psihičko zlostavljanje na radnom mestu – podaci Službe VDS info i podrška žrtvama

Od ukupnog broja osoba (224) koje su u 2008. godini kontaktirale Službu VDS info i podršku žrtvama, njih 109, odnosno 48,7% su se obraćale zbog nasilja na radnom mestu³. Broj osoba koje su se obratile Službi zbog nasilja na radnom mestu u 2008. godini je približan broju osoba (117) koje su zbog istog razloga zvale u 2007. godini, ali je taj broj višestruko uvećan u odnosu na 2005. godinu (dve osobe) i 2006. godinu (6 osoba) (Kovačević-Lepojević, Radaković, 2008: 84). Povećan broj slučajeva u zadnje dve godine verovatno je u vezi sa medijskom pažnjom koja je posvećena ovoj pojavi i radu Službe VDS info i podrška žrtvama te je najveći broj žrtava (83 – 2007. godine i 44 – 2008. godine) saznao za Službu iz medija (Kovačević-Lepojević, Radaković, 2008: 84). Izrazito povećan broj poziva Služba je imala posle istupanja njenih članica u medijima.

Od 109 osoba koje su se obratile Službi zbog nasilja na radnom mestu, 99 se javilo zbog psihičkog nasilja, 6 osoba je zvalo zbog fizičkog nasilja, tri osobe zbog seksualnog nasilja (uznemiravanja) a jedna osoba zbog sva tri oblika nasilja na radnom mestu. U daljem tekstu, kao žrtve psihičkog zlostavljanja, biće analizirane žrtve psihičkog nasilja⁴ i žrtve sva tri oblika nasilja na

³ Ukupna struktura žrtava u 2008. godini: nasilje na radnom mestu – 109 (48,7%), nasilje u porodici – 55 (24,6%), nasilje van porodice i radnog mesta – 12 (5,4%), pretnje – 10 (4,5%), proganjanje – 6 (2,7%), prevara – tri (1,3%), nasilje nad decom u školi – dva (0,9%), zatvoreniće – jedan (0,4%), trgovina ljudima – jedan slučaj (0,4%).

⁴ U upitniku Službe upotrebljen je izraz nasilje ali će dalje, tokom teksta, biti korišten izraz zlostavljanje, kao izraz koji je bliži samoj pojavi, a koristi se i u Predlogu Zakona o sprečavanju zlostavljanja na radnom mestu: „Član 6: Zlostavljanje, u smislu ovog zakona, jeste svako aktivno ili pasivno ponašanje prema zaposlenom ili grupi zaposlenih kod poslodavca, koje se ponavlja, a koje za cilj ima ili predstavlja povredu dostojanstva, ugleda, ličnog i profesionalnog integriteta, zdravlja, položaja zaposlenog i koje izaziva strah ili stvara neprijateljstvo, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje, pogoršava uslove rada ili dovodi do toga da se

radnom mestu, ukupno 100. Žrtve fizičkog i seksualnog nasilja su izuzete iz ove analize jer ne podrazumevaju nužno psihičko zlostavljanje tj. mogu biti incidentnog tipa, pogotovo ako i same žrtve ne prijavljuju psihičko nasilje u tim slučajevima.

Pol i uzrast žrtava i izvršilaca psihičkog zlostavljanja na radnom mestu

Osobe koje su se obraćale Službi zbog psihičkog zlostavljanja na radnom mestu u 73 slučaja (73%) su bile ženskog pola a u 23 slučaja (23%) osobe muškog pola. Što se tiče pola izvršioca zlostavljanja, u 35 slučajeva (35%) to su bile osobe muškog pola, u 23 slučaja (23%) osobe ženskog pola, u 10 slučajeva (10%) osobe i muškog i ženskog pola i u ostalih 9 slučajeva (9%) izvršioci nisu bili fizička lica tj. žrtva je doživljavala rukovodstvo organizacije, ustanove i slično kao zlostavljače, dok za 23 slučaja (23%) nemamo podatke. Žrtve ženskog pola su u najvećem broju, odnosno u 26 slučajeva (35,6%) bile zlostavljanje od osoba muškog pola, u 18 slučajeva (24,7%) od osoba ženskog pola, u 9 slučajeva (12,3%) od strane osoba i muškog i ženskog pola, u pet slučajeva (6,8%) izvršilac nije bilo fizičko lice i za 15 slučajeva (20,5%) nemamo podatke o polu zlostavljača. Muške žrtve najčešće su bile zlostavljanje od strane muškaraca, 9 slučajeva (33,3%), zatim od strane žena u pet slučajeva (18,5%), od strane i muških i ženskih osoba u jednom slučaju (3,7%), izvršilac nije bilo fizičko lice u četri slučaja (14,8%) i za 8 slučajeva (29,6%) nemamo podatke o polu izvršioca. Iz navedenih podataka može se zaključiti da su žene više zlostavljanje na poslu nego muškarci.

Napred navedeno je u skladu sa istraživanjima (Santana, Fisher, 2009: 152) po kojima su žene u 77% slučajeva žrtve psihičkog zlostavljanja na radnom mestu (bullying) i prema njima se primenjuju postupci zlostavljanja koji su zasnovani na rodnim razlikama: njihovi doprinosi na sastancima se ne uzimaju u obzir; maltretiraju ih kada su psihički ili zdravstveno ranjive; ne omogućavaju im se treninzi ili vreme za postizanje uspeha na poslu; proverava se njihov rad i elektronska pošta. S druge strane, muškarci su više izloženi zlostavljanju zbog nesposobnosti i pre će biti fizički maltretirani nego žene. Žene žrtve, češće nego muškarci, doživljavaju da su izabrane kao mete zlostavljanja zato što ne mogu dozvoliti sebi da izgube posao.

---

zaposleni izoluje ili navede da na sopstvenu inicijativu otkaže ugovor o radu ili raskine radni odnos..."(www.minrzs.gov.rs/cir/)

Što se tiče uzrasta, 6 osoba je između 19 i 34 godine starosti, 19 osoba je između 35 i 50 godina, 16 osoba je između 51 i 66 godina i za 59 osoba nemamo podatke. Znači najveći broj osoba koje su zvale i dale podatke o godinama (35) nalazi se u rasponu između 35 i 66 godina starosti.

Mesta i organizacije iz kojih su žrtve zvale

Najveći broj žrtava psihičkog zlostavljanja na radnom mestu javlja se iz Beograda, 51 slučaj (51%), zatim iz drugih gradova⁵ u Srbiji, 30 slučajeva (30%) i za ostalih 19 (18%) nemamo podatke odakle su se javljali. Od 73 žene koje su zvale, 45 (61,6%) su iz Beograda a 15 (20,5%) su iz drugih mesta. Od 27 muškaraca koji su zvali, 17 (63%) su iz drugih mesta a 6 (22,2%) je iz Beograda. Može se zaključiti da su se iz unutrašnjosti češće javljali muškarci nego žene, dok je obrnuta situacija u Beogradu.

Službi su se javljale osobe raznih profesija, položaja i nivoa obrazovanja: čistačice, prodavačice, nastavnici i pedagozi iz škola, činovnici i direktori iz banaka, zaposleni raznih profila i nivoa iz policije i vojske, profesori fakulteta, arhitekte, pravnici i drugo. Može se pretpostaviti da je psihičko zlostavljanje na radnom mestu prisutno, kako u različitim profesijama tako i na svim obrazovnim nivoima. Na osnovu uvida u protokole žrtava psihičkog zlostavljanja na radnom mestu može se zaključiti da su se osobe iz prosvetnih organizacija javljale češće od ostalih. Takođe, može se zaključiti da su se osobe više javljale iz neposredno privatizovanih preduzeća, a uzrok za psihičko zlostavljanje je, najčešće, bila želja vlasnika da što više radnika napusti firmu bez socijalnog programa.

Načini kontaktiranja

Najčešće su sa osobama koje su se javljale razgovarali volonteri/ke Službe VDS info i podrška žrtvama, i to u 89 slučajeva, koordinatorke u tri slučaja, a u 8 slučajeva razgovor su obavljali volonteri/ke i koordinatorke zajedno.

Prvi kontakt najčešće je ostvaren tako što su osobe pozivale telefon Službe, u 89 slučajeva, putem E-mail-a u 6 slučajeva, pismenim putem u jednom slučaju i neposredno (dolaskom u prostorije VDS-a) u četri slučaja. U skladu sa tim, podrška i informacije su u najvećem broju slučajeva (75) pružane telefo-

⁵ Aranđelovac, Bogatić, Bor, Bujanovac, Ljig, Niš, Novi Sad, Kikinda, Kosovska Mitrovica, Kragevac, Kraljevo, Kruševac, Kolubara, Paraćin, Pančevo, Pirot, Požarevac, Sremska Mitrovica, Sombor, Subotica, Senta, Palanka, Šabac, Čačak, Veliko Gradište, Vlasotince i Vršac.

nom, E-mail-om (6), neposredno (5) i kombinovano (14). Od 100 žrtava psihičkog zlostavljanja, koje su pozvale Službu u 2008. godini, osmoro se javljalo i u prethodnoj godini. Sa većinom osoba (58), kontaktirano je samo jednom, sa 14 osoba kontaktirano je dva puta, sa 11 osoba tri puta, sa pet osoba četiri puta, sa dve osobe pet puta i sa 10 osoba kontaktirano je više od pet puta. Nekim od osoba koje su se javljale, zavisno od ličnosti ili prirode i težine slučaja, bio je dovoljan jedan poziv da dobiju podršku ili informacije koje su im bile potrebne dok je nekima trebala kontinuirana podrška da bi se nosile sa problemom ili ga rešile.

Služba ima povratnu informaciju o slučaju za 27 osoba. Nekada, zavisno od potrebe, osobe pozovu Službu da daju povratne informacije o svom slučaju, neke osobe pozovu da obaveste u kojoj fazi je njihov slučaj a neke da saopštite da je zlostavljanje prestalo.

„Zovem da vam javim da sam odlukom Inspekcije rada vraćena na posao a direktor se sasvim promenio, nije više agresivan i ne maltretira me....“

U nekim slučajevima, ako se to oceni celishodnim u odnosu na prirodu slučaja, Služba poziva, jednom ili više puta, žrtve da se informiše o njihovoj trenutnoj situaciji. S obzirom da su neke osobe izložene beskrupuloznom maltretiranju i da to ostavlja izrazite posledice po njihovo zdravlje, potrebna im je kontinuirana podrška i osnaživanje.

Načini pružanja pomoći žrtvama

U skladu sa svojim načinom rada, Služba VDS info i podrška žrtvama je u 94 slučaja psihičkog zlostavljanja na radnom mestu, pružila emotivnu podršku žrtvi, a u 90 slučajeva dala i informacije koje su osobe tražile ili je ocenjeno da bi im mogle biti od koristi. Skoro svim osobama, koje su pozvale zbog psihičkog zlostavljanja, bila je potrebna emotivna podrška. Kada bi naišle na razumevanje u vezi svog problema od strane volontera/ki, osobe bi često navodile da im skoro нико, na radnom mestu i u porodici, ne veruje ili ih, čak, smatra krivim za situaciju u kojoj se nalaze.

„Kolege se sklanjaju od mene, kao da sam ja kriva za ovo što mi se događa... Niko mi ne veruje da se šefica ponaša na jedan način iza zatvorenih vrata a na drugi pred ostalim radnicima.“

„Muž i deca su me jedno vreme slušali a sada više nemaju strpljenja, iako to ne kažu čini mi se da misle da sam sama kriva...“

Strah parališe žrtvu a ohrabruje zlostavljača. Emocionalno osnaživanje žrtve je prvi korak u borbi protiv tog straha.

„Prestala sam da čutim i da se sklanjam, rekla sam joj da je to što radi mobing i stavila sam na oglasnu tablu članak iz novina o mobingu ...“

Osobama koje su se obraćale Službi često su bile potrebne informacije o njihovim pravima i načinima kako ih mogu ostvariti. U zavisnosti od konkretnih potreba pružane su informacije o vrstama pomoći koje osobe mogu dobiti od Službe VDS info i podrška žrtvama, o mogućnostima obraćanja Inspekciji rada, nadležnom ministarstvu, opštinskim službama pravne pomoći, advokatu, određenim nevladinim organizacijama. U toku 2008. godine, jednom nedeljno u prostorijama VDS-a je dežurala pravnica-volонтерка⁶ na koju su osobe upućivane i koja je davala informacije i pružala pomoć u određenim pravnim procedurama/postupcima, informacije o pravima/mogućnostima i druge pravne informacije vezane za radne odnose.

U zavisnosti od potreba osobe koja je zvala i kada je Služba smatrala da to može biti od pomoći, osobe su upućivane na druge organizacije/institucije/pojedince i to u 43 (43%) slučaja. Najčešće su bile upućivane na Inspekciju rada (10), advokata (10), opštinske službe pravne pomoći (5), druge NVO⁷ (5), zdravstvene ustanove (4), republičkog i gradskog zaštitnika građana (4), tužilaštvo (3), Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike (2), Prosvetnu inspekciju (2) i Narodnu kancelariju (1). Neke od osoba su upućivane na više od jedne organizacije/institucije.

U analiziranom periodu Služba se, kada je ocenjeno da bi to moglo biti od pomoći, obraćala radnoj organizaciji žrtve (dva slučaja), sudu (jedan slučaj) i Ministarstvu pravde (jedan slučaj).

---

⁶ Olga Kićanović, dipl.pravnica, zaposlena u Republičkoj agenciji za mirno rešavanje sporova.

⁷ Odbor za ljudska prava u Leskovcu, Centar za civilno vojne odnose, Autonomni ženski centar i dr.

Institucije i organizacije kojima su se žrtve obraćale pre i/ili posle kontaktiranja Službe VDS info i podrška žrtvama

Pre nego što su se obratile Službi VDS info i podrška žrtvama ili nakon upućivanja od strane Službe, žrtve su se za pomoć obraćale drugim organizacijama i institucijama i to u 60 slučajeva (60%) od ukupnog broja osoba koje su nas kontaktirale. Osobe su se najčešće obraćale zdravstvenim ustanovama, i to u 33 slučaja (33%); Inspekciji rada, i to u 19 slučajeva (19%); sudu u 18 slučajeva (18%); nadležnom ministarstvu⁸ u 9 slučajeva (9%); policiji u 6 slučajeva (6%); tužilaštву u tri slučaja (3%). Neke od osoba su istovremeno tražile pomoć od više institucija/ustanova/organizacija.

Od ukupnog broja osoba (33) koje su se obraćale zdravstvenim ustanovama zbog zdravstvenih problema nastalih u vezi sa zlostavljanjem na radnom mestu, 25 je bilo zadovoljno radom zdravstvenih ustanova, jedna osoba nije bila zadovoljna, jedna je bila nekada zadovoljna a nekada ne i za ostalih 6 nemamo podataka o zadovoljstvu/nezadovoljstvu. U poređenju sa 2007. godinom, kada se 16 osoba (13,7%) koje su bile zlostavljane na poslu obratilo zdravstvenim ustanovama i kada je polovina bila nezadovoljna njihovim radom (Kovačević-Lepojević, Radaković, 2008: 94), tokom 2008. godine osobe su se više obraćale lekarima i nailazile na razumevanje u vezi svojih problema. Medijska pažnja i obuke⁹ kroz koje su neki lekari prolazili u poslednje vreme, verovatno su doprineli, njihovoj većoj senzibilisanosti za problem zlostavljanja na radnom mestu. S obzirom na težinu mogućih zdravstvenih posledica po pojedinca i negativan uticaj na radnu organizaciju (učestala bolovanja) vrlo je važno kako lekari pristupaju ovom problemu i kako tretiraju žrtvu psihičkog zlostavljanja na radnom mestu.

„Hvala vam što ste mi rekli da odem lekaru, nisam ni znala koliko sam bolesna dok nisam uradila sve analize, sada uzimam terapiju i mnogo se bolje osećam...“

„Povremeno osećam da mi srce ubrzano lupa i steže me u grlu. Ne mogu da spavam, jedem, smršao sam, ne mogu da zaspim a kada uspem, često se

⁸ Ministarstvu rada i socijalne politike, Ministarstvu pravde, Ministarstvu prosvete i Ministarstvu za ljudska i manjinska prava i Ministarstvu zdravlja.

⁹ Jednu od obuka o mobingu, kroz koju je prošlo nekoliko lekara i psihijatara, organizuje Društvo psihologa Srbije.

budim, ujutro nemam volje da ustanem iz kreveta jer nemam snage da se suprotstavim poslodavcu a samo o njemu razmišljam..."

Od 19 osoba koje su se obraćale Inspekciji rada, 10 je bilo nezadovoljno, dve osobe su bile zadovoljne, jedna nekada zadovoljna, a nekada ne i za 6 nemamo podatke o zadovoljstvu/nezadovoljstvu.

Od 18 osoba koje su se obraćale sudovima ili pojavljivale pred sudom, 7 se pojavljivalo u svojstvu oštećenog, tri u svojstvu optuženog, 7 kao stranke u sporu i za jednu osobu nema podataka. Od osoba koje su se obraćale/pojavačile pred sudom, dve su bile zadovoljne radom suda, pet je bilo nezadovoljno, pet je nekada bilo zadovoljno a nekada ne i za 6 nemamo podatka. Za tri osobe koje su se obraćale tužilaštvo ne postoje podaci o zadovoljstvu/nezadovoljstvu. Razlozi za nezadovoljstvo radom sudova, verovatno, se nalaze u činjenici da još ne postoji zakon o psihičkom zlostavljanju na radnom mestu, kao i da je takvo nasilje teško dokazati.

Od 9 osoba koje su se obraćale nadležnim ministarstvima dve su bile zadovoljne njihovim postupanjem a sedam je bilo nezadovoljno. Osobe su se, uglavnom, obraćale ministarstvima tražeći da ih zaštite od rukovodilaca koji su ih maltretirali i najčešće nisu dobijale nikakav odgovor.

Od 6 osoba koje su se obraćale policiji tri je bilo nezadovoljno reakcijom policije a za tri nema podataka o zadovoljstvu/nezadovoljstvu. Neke od žrtava su pozivale policiju kada im je zlostavljač pretio fizičkim nasiljem ili onemogućavao pristup radnim prostorijama. Iz razgovora sa osobama koje su se javljale, može se zaključiti da mnoge od njih ne poznaju svoja prava kada su u pitanju pretnje, fizički napadi ili onemogućavanje pristupa radnim prostorijama.

Oblici i posledice viktimizacije

Na osnovu obavljenih razgovora sa osobama koje su se obraćale za pomoć, vidi se da su one bile izložene raznovrsnim postupcima psihičkog zlostavljanja na radnom mestu: davanje besmislenih radnih zadataka, pretrpavanje radnim zadacima ili ne davanje nikakavih zadataka, uskraćivanje socijalnih kontakata, premeštanje na degradirajuće radno mesto, uskraćivanje prava na odmor, pretnje otkazom, pretnje fizičkim nasiljem, nepridržavanje obaveze o isplati otpremnine, ucenjivanje premeštanjem na rad van mesta boravka, vredanje, ismejavanje, lažne optužbe i drugi oblici maltretiranja.

„Sedim sama u maloj kancelariji, bez posla. Sve je staro, stolica samo što se ne slomi. Prozor je pao na mene pa su ga zašrafili, sada ne može da se otvori i leti je nesnosna vrućina... Svi me izbegavaju tako da niko, po ceo dan, ne ulazi kod mene...“

Sve napred navedeno dovodilo je do raznih zdravstvenih i psihosocijalnih problema kod osoba koje su trpele psihičko nasilje. Zdravstvene posledice su, najčešće, bile: povиen krvni pritisak, problemi sa tiroidnom žlezdom, kardiovaskularni problemi, pad imuniteta, depresija, razne vrste fobija, poremećaj ishrane i drugo. Dešavalo se da usled psihičkih problema žrtve pominju homicid i/ili suicid. U nekoliko slučajeva se desilo da je Hitna pomoć dolazila na radno mesto i intervenisala zbog zdravstvenih problema nastalih usled psihičkog zlostavljanja. Kod nekih osoba došlo je do problema u porodičnim i socijalnim kontaktima: porodične svađe, razvod braka, prekidanje prijateljskih i rodbinskih odnosa.

„Muž me je napustio, nije mogao više da sluša uvek istu priču o direktoru, a ja nisam mogla ni o čemu drugom da pričam. Sada sam samohrana majka. Direktor zna koliko mi je bitno da zadržim posao pa je još gori...“

Zadovoljstvo/nezadovoljstvo žrtava radom Službe

Na osnovu zapažanja koja su uneta u protokole od strane rukovoditeljke Službe, koordinatorke i volonterke/ki, može se zaključiti da su osobe koje su se obraćale, uglavnom bile zadovoljne radom Službe tj. pažnjom sa kojom su saslušane, vremenom koje im je posvećeno, emocionalnom podrškom i informacijama koje su im pružene. Na kraju razgovora osobe su se obično zahvaljivale i izražavale želju da ostanu u kontaktu sa VDS-om.

„Mnogo mi je značio ovaj razgovor sa vama, vi ste prvi imali strpljenja da me sasluštate i da me razumete, hvala vam na tome...“

Manji broj osoba koje su se obraćale bilo je nezadovoljno jer im Služba nije mogla pomoći da brzo i efikasno reše svoj problem. Osobe su, uglavnom, bile nezadovoljne pravnom regulativom i usporenošću relevantnih institucija (sudovi, tužilaštva, Inspekcija rada i drugo) pa su to nezadovoljstvo prenosile i na Službu.

„Obraćao sam se svima redom i ništa, mislio sam da ćete mi vi pomoći ali ni vi ne možete ništa da uradite da ovo šikaniranje prestane...“

Zaključak

Prema analiziranim podacima Službe VDS info i podrška žrtvama za 2008. godinu, nasilje na radnom mestu je, pored nasilja u porodici, jedan od najučestalijih oblika viktimizacije zbog kojeg su se žrtve obraćale. U okviru nasilja na radnom mestu, najviše osoba se obraćalo zbog psihičkog zlostavljanja na radnom mestu. Razlozi za porast broja žrtava psihičkog zlostavljanja koje se, u poslednje dve godine, obraćaju Viktimološkom društvu Srbije mogu se tražiti u povećanoj obaveštenosti javnosti o ovom problemu, čemu je i VDS doprinelo istupanjem svojih članica, kao i u tranzicionom periodu i privatizaciji kroz koju naša zemlja prolazi.

Prema podacima Službe, žrtve psihičkog zlostavljanja na radnom mestu su u većem broju slučajeva žene nego muškarci a zlostavljači su češće muškarci nego žene. I muškarci i žene moberi u većem broju slučajeva zlostavljaju žene nego muškarce. Od osoba koje su zvalе VDS u 2008. godini i dali podatke o godištu, većina je u rasponu od 35 do 66 godina starosti.

Službi info i podrška žrtvama više su se obraćale osobe iz Beograda nego iz unutrašnjosti. Iz Beograda su više zvalе žene a iz unutrašnjosti muškarci.

Služba je, poštujući potrebe osoba koje su se obraćale, pružala emotivnu podršku, informacije o pravima, mogućnostima i načinima na koje ih mogu ostvariti, upućivala na odgovarajuće organizacije i institucije. Žrtvama su bile potrebne informacije o postojećim pravnim mogućnostima za rešavanje njihovog problema. Takođe, zbog kompleksnosti problema psihičkog zlostavljanja na radnom mestu i posledica koje trpe, skoro svim osobama je bila neophodna emotivna podrška da bi istrajale u naporima da se suprotstave zlostavljanju.

Zavisno od potreba osoba koje su se obraćale, Služba ih je upućivala na druge organizacije i institucije a u nekim slučajevima, kada je ocenjeno da je to u interesu žrtve, Viktimološko društvo Srbije se obraćalo određenim organizacijama/institucijama.

Žrtve psihičkog zlostavljanja su, uglavnom, bile zadovoljne reakcijom zdravstvenih ustanova u odnosu na probleme zbog kojih su im se obraćale. Međutim, nisu nailazile na razumevanje sudova, inspekcija, ministarstava u vezi sa svojim problemom. Donošenje Zakona o sprečavanju zlostavljanja na

radnom mestu, edukacija i senzibilisanje zaposlenih u tim ustanovama i u široj zajednici, treba da doprinese da se problemu zlostavljanja na radnom mestu pristupi na odgovarajući način te da se smanje posledice koje ova pojava ima po pojedinca i društvo u celini.

Literatura

Bowie V. (2003) Defining violence at work: a new typology, u: M. Gill., B. Fisher, V. Bowie (ed) *Violence at work: Causes, patterns and prevention*, Devon: Willan Publishing, str. 1-21.

Barron, O. (2003) Why workplace bulling and violence are different: protecting employees from both, u: M. Gill, B. Fisher, V. Bowie (ed) *Violence at work: Causes, patterns and prevention*, Devon: Willan Publishing, str. 151-164.

Leymann, H. (1990) Mobbing and Psychological Terror at Work Places, *Violence and Victims*, 5, str.119-126., www.mobbingportal.com/leymannmain.html, pristupljeno 09.06.2009.

Kovačević-Lepojević, M., Radaković, D., (2008) Služba VDS info i podrška žrtvama: analiza rada u 2007. godini, *Temida*, 3, str. 79-97.

Nikolić-Ristanović, V., Kovačević, M., Ćopić, S., (2006) Viktimizacija i iskustva žrtava kriminaliteta sa državnim institucijama – analiza podataka Službe VDS info i podrška žrtvama, *Temida*, 2, str. 11-19.

Predlog zakona o sprečavanju zlostavljanja na radu (2009), www.mnrzs.gov.rs/cir/, pristupljeno 04.06.2009.

Santana, Sh., Fisher, B. (2009) Workplace violence: Identifying gender differences and similarities, u: V. Garcia, J. Clifford, R. Muraskin (ed) *Female victims of crime*, New Jersey, Pearson, str. 145 – 161.

MIRJANA TRIPKOVIĆ

Psychological abuse in the work place: the analysis of the VDS info and victim support service's work in 2008

The aim of this paper is to present the data and the experience of the victim support service VDS info and victim support service in regard to the issue of psychological abuse at the work place. Data relates to the period from January 1st until December 31st 2008. The data presented in this paper refer to victims' characteristics as well as the ways of providing them assistance and support.

Keywords: psychological abuse, work place, service VDS info and victim support, Serbia

TEMIDA
Jun 2009, str. 33-47
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0902033I

Postupanja profesionalaca kao uslov smanjenja sekundarne viktimizacije žrtava partnerskog nasilja u porodici

TANJA IGNJATOVIC*

Kroz analizu „administrativnih“ aspekata stručne dokumentacije koja je vođena u tri službe – Policijskoj stanici, Centru za socijalni rad i Domu zdravlja, u jednoj lokalnoj zajednici, razmatra se mogućnost smanjenja sekundarne viktimizacije žrtava partnerskog nasilja u porodici. Rezultati analize upućuju na nužnost racionalizacije i standardizacije beleženja i postupanja profesionalaca.

Ključne reči: žrtve, profesionalci, stručna dokumentacija, partnersko nasilje

Uvod

U međunarodnim dokumentima¹, od kojih su neki ekvivalent nacionalnom zakonodavstvu, a drugi preporuke o ciljevima kojima bi trebalo težiti i načinima na koje ih je moguće dostići, nasilje prema ženama definisano je dijapazonom oblika, konteksta i odnosa u kojima se dešava, i postalo je glavno pitanje ljudskih prava, ali i značajno zdravstveno, socijalno i ekonomsko pitanje (Kelly, 2003: 17). U njima se naglašava da država ima ključnu ulogu, a vlade odgovornost, da stvore „klimu nulte tolerancije“, prihvatanjem odre-

* Mr Tanja Ignjatović je psihološkinja, koordinatorka Programa razvoja dobrih praksi u oblasti nasilja u porodici u Autonomom ženskom centru u Beogradu. E-mail: tanja@azc.org.rs

¹ Neki od najvažnijih su: *Univerzalna konvencija o ljudskim pravima* 1948, A/RES/217A(III); *Evropska konvencija o ljudskim pravima*, dopunjena Protokolom 11 (ETS No.155) Savet Evrope, 1994.; *Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena* (CEDAW), 1981. i Opša preporuka br. 19; *Bečka deklaracija o ljudskim pravima*, 1993, A/CONF.157/24; *Pekinška deklaracija i platforma delovanja*, 1995. A/CONF.177/20; *Prevencija kriminala i mere krivičnog pravosuđa sa elementima nasilja nad ženama*, 1998, A/RES/52/86; *Preporuka Rec(2002)5* Komiteta ministara država članica o zaštiti žena od nasilja i Memorandum sa objašnjenima, Savet Evrope, 2002.

đenih mera i uvođenjem sistema zaštite i prevencije. Ipak, do danas su se zadržali snažni otpori i brojni problemi u kreiranju sistema zaštite, a neki od najznačajnijih su: dihotomija liberalnog koncepta (javno-privatno), duboko ukorenjena patrijarhalna kultura i kontrola od strane muškaraca, neadekvatne zaštitne strukture, državna politika koja ne odgovara na potrebe svih društvenih grupa u istoj meri, odvojeni režimi odgovornosti (individualni i državni), kulturni relativizam, nedostatak konsenzusa u vezi sa terminologijom, indikatorima i podacima (Erturk, 2007).

Sekundarna viktimizacija žrtava nastaje kao posledica negativne reakcije sredine i neadekvatne reakcije profesionalaca i službi u zajednici. Kod nasilja u partnerskim relacijama i u porodici upravo su mogućnosti obezbeđivanja sigurnosti, zaštite i podrške dovedene u pitanje, jer žrtva često ostaje u istom prostoru, ili je dostupna nasilniku, koji često ima viši/bolji položaj u zajednici, ili raspolaže boljim resursima (ličnim, materijalnim, društvenim). Ljudi bliski žrtvi neće uvek znati kako da joj pruže pomoć, a zajednica može pružiti podršku nasilniku, okriviljujući žrtvu (ADMIRA, 2005: 3-5). S druge strane, sama „tehnologija“ vođenja postupka u instituciji i nejasne nadležnosti prenosa informacija mogu doprineti fragmentarnosti postupanja, čija posledica nije samo predugo trajanje procesa, već i nedostatak uvida u celinu problema. Svaki deo sistema, svaki angažovani profesionalac, obavi određeni zadatak, a zbir izveštaja i postupaka ne mora imati stvarne veze sa žrtvinim iskustvom, kontekstom, procenom rizika i potebom za zaštitom (Pence, 1996).

Iako međunarodni dokumenti o sprečavanju sekundarne viktimizacije² nemaju obavezujuće dejstvo, oni zahtevaju od država da se poboljša položaj žrtava, i to: bolje informisanje o postupku, dozvoljavanje da se čuje mišljenje žrtve, obezbeđivanje pomoći i podrške tokom (celog) postupka, smanjivanje neprijatnosti, povećanje bezbednosti žrtve i izbegavanje nepotrebognog odgovlačenja postupka (Nikolić-Ristanović, 2003).

Analiza postupanja profesionalaca, predstavljena u ovom radu oslonjena je na teorijski koncept o partnerskom nasilju kao kontroli putem prinude³ i

² Na primer: *Preporuka o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i postupka R(85)11*, Komitet ministara Saveta Evrope (1985), *Deklaracija o osnovnim principima pravde u vezi sa žrtvama kriminalnih radnji i žrtvama zloupotrebe vlasti*, Ujedinjene nacije (1985) i preporuka Evropskog foruma službi za pomoć žrtvama *Prava žrtava u krivičnopravnoj proceduri* (1998).

³ Svaki disbalans moći u porodici je potencijalna situacija njene zloupotebe. Dominacija, zloupotreba moći i prisila (zastrašivanje i manipulacija) koriste se radi ostvarivanja kontrole. Onaj ko ima moć, ima izbor (slobodu) da bira kako će je upotrebiti, što implicira isključivu odgovornost nasilnika za nasilno ponašanje.

na principe koncepta *Interventnog programa za nasilje u porodici*⁴. Glavni cilj intervencije je uspostavljanje sigurnosti žrtve zaustavljanjem aktuelnog nasilja i sprečavanjem budućih epizoda (Pence, 1996). Intervencija institucija (države) mora da izražava bezuslovno neodobravanje nasilnog akta i da implikira odgovornost (posebno policije i sudova) za preduzimanje odgovarajućih i srazmernih mera u cilju zaštite osobe koja doživljava partnersko nasilje, kao i drugih osoba u porodici koje su mu izložene. Koncept sagledava žrtvu kao korisnika/cu prava, što obuhvata i pravo na sveobuhvatne i dobro koordinisane mere zaštite, kako bi se izbegla neefikasnost i nedelotvornost, koja bi se mogla tumačiti i kao specifičan vid institucionalnog nasilja, odnosno strukturalne viktimizacije. Istovremeno, profesionalci imaju pravo da dobiju jasne, zakonom propisane instrukcije koje se odnose na intervenciju, da prođu temeljnu obuku, kroz koju se prvenstveno upoznaju sa karakteristikama fenomena partnerskog nasilja, i da se u postupanju oslove na komplementarne i koordinisane intervencije svih relevantnih službi (Dearing, 2002).

Cilj analize, uzorak i analitički postupak

U nameri da se razmotre mogućnosti za usmeravanje postupanja profesionalaca u pravcu razvijanja efikasnog i delotvornog sistema intervencija službi u zajednici u zaštiti žena od partnerskog nasilja u porodici, sagledano je *aktuelno postupanje profesionalaca* u tri službe, analizom *stručne dokumentacije* koja predstavlja zapis o izvršenim procenama i preduzetim merama i postupcima.

Uzorak za analizu činila je dokumentacija o 53 slučaju partnerskog nasilja iz porodičnog konteksta, nastala u tri službe – Policijska stanica, Centar za socijalni rad i Dom zdravlja⁵, koje predstavljaju „prvu liniju“ intervencije u zaštiti od nasilja u porodici u našem kontekstu. Analizirana je dokumentacija u gradskoj opštini Lazarevac, u kojoj deluje interdisciplinarni i intersektorski „lokalni neformalni tim“ za koordinaciju akcija zaštite i prevencije od nasilja u porodici, koji postiže zapažene rezultate (registrovane preko zadovoljstva

⁴ *Domestic Abuse Intervention Project*, razvijen u gradu Duluth u državi Minesota (SAD), preporučen od UN kao jedan od najboljih modela zaštite od partnerskog i nasilja u porodici (UN Study, 2006) i široko apliciran, uz adaptacije koje odgovaraju kontekstu.

⁵ Dve organizacione jedinice – *Služba hitne medicinske pomoći* i *Dispanzer za mentalno zdravlje*

žrtava) u zaštiti žena od partnerskog nasilja⁶. Analizom je obuhvaćen period od početka 2007. do septembra 2008. godine. Za 53 slučaja partnerskog nasilja pregledano je 417 dokumenata i 50 beležaka.

Analizirana su 3 aspekta postupanja profesionalaca sadržana u stručnoj dokumentaciji: a) *tip i vrsta* dokumenata koji se vode o slučaju prijavljenog nasilja, sa naglaskom na dokumenta koja svedoče o preduzetoj intervenciji zaštite, b) *vremenski interval* između procesnih radnji, i c) *sadržaj* dokumentacije. U ovom radu biće prikazana prva dva aspekta analize, sagledana u odnosu na mogućnost postizanja dve preporuke za zaštitu žrtava i izbegavanje sekundarne viktimizacije: povećanje bezbednosti i izbegavanje nepotrebnog odugovlačenja postupka.

Sva dokumenta iz dosjea, u okviru svake od službi, svrstana su u 4 kategorije, i to: *ulazna*, *procesna*, *izlazna* i dokumenta *praćenja*. *Izlazna* dokumenta su klasifikovana kao: *interna* (dokumenta koja upućuju na intervenciju unutar službe, u nadležnosti službe⁷) i *eksterna* izlazna dokumenta (kojima služba pokreće interventnu meru koja angažuje drugu službu i/ili je u funkciji pravosudnog procesa⁸).

Utvrđivanjem *vremenskih intervala* između 4 osnovne procesne radnje, na osnovu zabeleženih datuma na dokumentima u dosjeu, određivano je trajanje procesuiranja slučaja. Serija vremenskih intervala definisana je na sledeći način: (a) interval (broj dana) između prvog ulaznog dokumenta i poslednjeg procesnog dokumenta; (b) interval između poslednjeg procesnog i prvog izlaznog dokumenta; (c) interval između prvog izlaznog i poslednjeg dokumenta praćenja; (d) interval između prvog ulaznog i prvog izlaznog dokumenta; (e) sumarni vremenski interval za svaki procesuirani slučaj.

Kvantitativna analiza podataka obuhvatila je jednostavne statističke metode obrade: utvrđivanje distribucije frekvencija, izračunavanje mera centralne tendencije (aritmetička sredina i medijana) i mera varijabilnosti podataka (standardna devijacija i raspon).

⁶ Od 2005. godine svi profesionalci su najznačajnija znanja o fenomenu sticali na seminarima, stručnim i konsultativnim sastancima u organizaciji Autonomnog ženskog centra, a iskustva u neposrednom radu, kroz aktivnosti „mobilnog tima“, na konferencijama slučaja i kroz zastupanja korisnika u sudskim procesima.

⁷ Primeri: poziv da se javi policijskom službeniku zaduženom za nasilje, privođenje u policijsku stanicu, pisano upozorenje nasilniku, savetodavni ili psihoterapeutski rad sa žrtvom ili nasilnikom i slično

⁸ Primeri: prekršajna ili krivična prijava, tužba za mere zaštite, izveštaj суду ili tužilaštvu, izveštaj o pruženoj zdravstvenoj usluzi sa kategorijom povrede i slično

Rezultati i diskusija pregleda „administrativnih“ aspekata stručne dokumentacije

Broj i vrsta dokumenata o slučajevima partnerskog nasilja

Tabela 1. Pregled broja i tipa dokumentacije o slučajevima partnerskog nasilja u tri službe

Tip dokumenata Služba	ulazna	procesna	izlazna	praćenje	ukupno
Policija <i>Broj dokumenata</i>	37	37	54		128
<i>Broj slučajeva</i>	30	24	28		30
Centar za socijalni rad <i>Broj dokumenata</i>	57	108	89	32	286
<i>Broj slučajeva</i>	42	47	43	11	47
Dom zdravlja <i>Broj dokumenata</i>	10	6	19	18	53
<i>Broj slučajeva</i>	10	5	13	6	13

Ukupan broj dokumenata: 467

Ukupan broj slučajeva partnerskog nasilja: 53

Iz pregleda broja i tipa dokumentacije prikazane u Tabeli br. 1 uočavamo da je policijska dokumentacija registrovana za 30 identifikovanih slučajeva partnerskog nasilja, odnosno za 56,6% ukupnog uzorka i da je čini 30,7% ukupnog uzorka dokumentacije. U Centru za socijalni rad „obrađivano“ je 47 slučajeva, odnosno 88,7% uzorka prijavljenog partnerskog nasilja i 60,9% uzorka dokumentacije. U Domu zdravlja registrovana je dokumentacija samo za 13 slučajeva, odnosno 24,5% ukupnog uzorka.

Prema *tipu* dokumentacije u policijskoj dokumentaciji najviše je *izlaznih* dokumenata (42,2% svih registrovanih dokumenata) što čini visok procenat od 93,3% svih u policiji „obrađivanih“ slučajeva, ali istovremeno predstavlja samo 52,8% izlaznih intervencija policije u posmatranom uzorku slučajeva partnerskog nasilja. Primjenjene intervencije čini 30 mera *internog* karaktera⁹ i 24 *eksternog*, odnosno 13 krivičnih prijava¹⁰ i 11 prekršajnih prijava. U Centru

⁹ Pored „izjava na zapisnik“ i upozorenja, 6 privođenja, 3 zadržavanja, 2 oduzimanja oružja.

¹⁰ I 6 zapisnika o prijemu krivične prijave, na osnovu kojih se ne može zaključiti da li je ona realizovana;

za socijalni rad, kao što je očekivano, „proizvodi“ se najveći broj dokumenata, a najviše *procesnih* (42,5%) i *izlaznih* (35%). U odnosu na vrstu *izlaznih* dokumenata u 32 slučaja (68,1%) primenjene su *interne* mere, dok su za 24 slučaja (što čini 51,1% uzorka iz Centra i 45,3% ukupnog uzorka), primenjene mere *eksternog* karaktera, između ostalih i 9 tužbi za mere zaštite od nasilja u porodici i 5 krivičnih prijava podnetih tužilaštvu¹¹. U dve organizacione jedinice Doma zdravlja najveći broj dokumenata je *izlaznog* tipa, najčešće Izveštaji o pruženoj zdravstvenoj pomoći.

U policijskoj stanici nije registrovan nijedan dokument *praćenja*, ali se na osnovu podataka ne može izvesti zaključak da praćenja slučaja nije bilo¹². I u Centru za socijalni rad najmanje je registrovano dokumenata o *praćenju* (za 23,4% uzorka)¹³. Istovremeno, za 7 slučajeva (23,3% uzorka) registrovanih u dokumentaciji policije i 10 slučajeva registrovanih u dokumentaciji Centra za socijalni rad (21,3% uzorka) postoji dokumentacija o prijavljivanju nasilja i aktivnosti ovih službi *pre* definisanog vremenskog perioda, što ukazuje na *recidiv nasilja*, odnosno, potvrđuje da nasilje nije zaustavljeno prethodnom/im intervencijom/ama. U dokumentaciji Doma zdravlja javlja se i specifičnost u vezi sa ponovljenim registrovanjem slučaja, odnosno ovoj se službi obraćalo 11 žena (84,6%) i pre perioda definisanog istraživanjem, ali u dokumentaciji i beleškama iz tog perioda nije bilo konstatacija o nasilju.

Prema konceptu *interventnog modela* policijsko-pravosudni sistem je primarno odgovoran za efikasnu i delotvornu zaštitu žrtve zaustavljanjem nasilja, a socijalni i zdravstveni sistem predstavlja podršku u drugoj fazi zaštite. U našem kontekstu i Centru za socijalni rad stoje na raspolaganju intervencije za zaštitu žrtve sprečavanjem budućih incidenata. Pregled dokumentacije po tipu i vrsti ukazuje da gotovo svaka prijava partnerskog nasilja u Policijskoj stanici u Lazarevcu ima *izlaznu* intervenciju koja potencijalno obezbeđuje zaštitu žrtve, mada je ne garantuje u svakom slučaju (23,3% recidiva nasilja). Problem je što gotovo polovina slučajeva registrovanih u definisanom periodu

¹¹ Ostale mere izlaznog karaktera vezane su za druge sudske postupke: razvod braka, povaranje dece, samostalno vršenje roditeljskih prava, izdržavanje i sl. a u kontekstu regulisanja partnerskog nasilja.

¹² Naprotiv, policijski službenik zadužen za problematiku nasilja u porodici aktivno učestvuje u praćenju situacije i efekata preduzetih mera u saradnji sa stručnim radnicama Centra za socijalni rad, kroz dnevne aktivnosti i aktivnosti „mobilnog tima“, ali se ove aktivnosti „ne vide“ u službenim beleškama.

¹³ I ovde važi komentar pominjan u vezi sa razlikom između obavljenih i zabeleženih aktivnosti stručnjaka.

nije (direktno) prijavljena ili prosleđena (iz drugih službi) policiji. Iako razlog za to može biti nepristanak žrtve ili karakteristike nasilne situacije (nizak stepen ugroženosti/rizika), izostanak reakcije službe koja je primarno odgovorna za bezbednost građana svakako povećava rizik od ponovljenog nasilja. Takođe, iako Centar za socijalni rad u Lazarevcu u polovini registrovanih slučajeva preduzme mere i postupke u cilju zaustavljanja i sprečavanja budućih incidenata nasilja, „vrati“ mu se svaki peti slučaj, što ukazuje na nedelotvornost prethodnih mera, ili na nedovoljnu sinhronizovanost mera sa intervencijama drugih službi, pre svega sa policijsko-pravosudnim sistemom.

Dostupni podaci analize postupanja profesionalaca u drugim zajednicama potvrđuju značajno manje prisustvo intervencija koje podrazumevaju restrikciju i sankciju nasilnog ponašanja, što postupanje profesionalaca u Lazarevcu čini pre izuzetkom nego standardnim. Na primer, u dve trećine policiji prijavljenih događaja nasilja u porodičnom kontekstu, intervencija policijske patrole okonča se (usmenim) upozorenjem nasilniku, dok se prekršajnom prijavom reaguje u 31,7%, a podnošenjem krivične prijave samo u 6,9% slučajeva. Razlike u postupanju u policijskim upravama u Srbiji vrlo su velike¹⁴ (Brkić, 2006:33). U situacijama nasilja u porodici, Policijska stanica Lazarevac u poređenju sa Policijskom upravom grada Beograda podnosi prekršajne prijave u sličnom procentu (36,6% prema 41,8%), ali češće koristi podnošenje krivičnih prijava (43,3% prema 8,9%). Čini se da je ova razlika u postupanju u direktnoj vezi sa postojanjem „internih procedura“ u Policijskoj stanici i između službi u Lazarevcu, uključujući i specijalizaciju policijskog službenika za ovu problematiku, što doprinosi boljem sagledavanju celine problema. Istovremeno, ona upućuje da ne postoje jasne instrukcije za procene i intervencije policije. Nije nam poznato da u našem kontekstu postoji slična analiza o postupanju profesionalaca (broj, tip i vrsta intervencija na prijavu partnerskog ili nasilja u porodici) u centrima za socijalni rad¹⁵ ili zdravstvenim ustanovama, na osnovu koje bi se procenjivala efikasnost rada, a indirektno i zaštita i/ili sekundarna viktimizacija žrtava. Nedostatak službene evidencije, na osnovu koje bi se karakteristike nasilja povezivale sa postupcima zaštite, i nepovezanost evidencija iz različitih službi, onemogućava da se (bez istraživanja) ustanovi „sudbina“

¹⁴ Na primer, u jednoj policijskoj upravi u Srbiji registrovano je 95,7% upozorenja i samo 1% prekršajnih i 3,3% krivičnih prijava za sva prijavljena dela nasilja u porodici.

¹⁵ Na primer, da li postoji evidencija o broju tužbi za mere zaštite u građanskom postupku koje su podneli centri za socijalni rad štiteći interes žrtava porodičnog nasilja (za teritoriju Republike Srbije).

svakog prijavljenog slučaja partnerskog nasilja ili nasilja u porodici i da se ono sagleda u svetlu efikasnosti ukupnog sistema zaštite. Tako određeni broj slučajeva partnerskog nasilja ostaje evidentiran (samo) u jednoj od službi, ponekad bez prepoznavanja nasilja¹⁶, ili je „aktuelan“ u dugom vremenskom periodu bez efikasne zaštite, ili se nasilje ponavlja (više puta) jer učinjene procene nisu na adekvatan način povezane sa intervencijama.

Iako postupanje profesionalaca u Lazarevcu, u odnosu na druge zajednice, karakteriše prisustvo značajno većeg broja policijsko-pravosudskih intervencija, koje tri službe iniciraju ili aktivno učestvuju u njihovom dokumentovanju, podaci potvrđuju da postoji prostor za dalje poboljšanje postupanja u cilju delotvornije i efikasnije zaštite. Blagovremeno prepoznavanje (signalizujuće situacije) nasilja i jasno imenovanje, kao i unapređenje procene rizika od opasnosti ponavljanja nasilja, direktno bi uticali na preduzimanje odgovarajućih mera zaštite u svakom prijavljenom slučaju, smanjujući mogućnost ponavljanja nasilja i sekundarne viktimizacije žrtve.

Vremenski intervali između procesnih radnji

Izračunavanje vremenskih intervala između procesnih radnji u jednoj službi i ukupnog trajanja procesuiranja slučaja imalo je za cilj da se ustanovi koliko je (prosečno) potrebno vremena da bi se prikupili i obradili podaci na osnovu kojih se donose odluke o postupcima iz nadležnosti ove tri službe, ili pokreću postupci pred drugim službama. Rezultati ukazuju da je više od dve trećine slučajeva procesuirano u periodu *do tri meseca*, i to 20,8% u trajanju do dve nedelje, 12,5% u trajanju od mesec dana i 35,4% u trajanju do tri meseca.

---

¹⁶ Na primer, registrovan kao smetnja u mentalnom funkcionisanju (kojom prilikom nasilje nije evidentirano ni kao problem ni kao uzrok mentalnih smetnji), kao materijalni problema porodice, razvod braka i slično

Tabela 2. Statistički podaci o vremenskim intervalima između procesnih radnji u tri službe (broj dana – korigovane vrednosti¹⁷)

Službe	Policija				Centar za socijalni rad				DZ	Suma
	Intervali Statist. vrednosti	Int1	Int2	Int3	Int4	Int1	Int2	Int3	Int4	Int4 ¹⁸
Broj slučajeva	17	14		21	33	36	6	31	3	39
M (aritmet.sred.)	7,88	5,86		8,43	31,33	10,78	13,83	31,26	20,00	32,87
Mediana	2,00	0		3,00	22,00	0	10,00	22,00	0	25,00
Minimum	0	0		0	0	0	0	0	0	0
Maximum	31	25		36	89	90	47	98	60	92

Najefikasnija, kao što se očekivalo zbog prirode posla, je policija. Polovinu svih prijavljenih slučajeva policija obradi istog, ili u trajanju do jednog dana. Kada se računa broj dana koji su potrebni za policijsko postupanje (od ulaznog do izlaznog dokumenta), prosečna korigovana vrednost je 8,5 dana, polovina slučajeva ima „izlazni epilog“ u roku od 3 dana, a maksimalno trajanje procesa pre izlazne mere je 36 dana. U Centru za socijalni rad vremenski intervali između ulaznih, procesnih i izlaznih radnji su očekivano duži, zbog prirode procesa i poslova. Srednja vrednost trajanja procesa, uključujući izlaznu intervenciju, je 31 dan, polovina procesa obavi se do 22 dana, a maksimalno trajanje stručnih procena do određivanja intervencija je 98 dana. U 4 slučaja registrovana je primena mera zaštite „internog“ karaktera odmah po „ulasku“ slučaja i dok traju radnje procene, što predstavlja dobru, ali retku praksu. Samo u 6 slučajeva vremenski interval bio je duži od 3 meseca. Istovremeno, prosečna vrednost praćenja slučaja bila je 67 dana¹⁹. U Domu zdravlja su vremenski intervali između ulaznih i izlaznih dokumenata očekivano kratki, jer su intervencije Službe hitne pomoći realizovane u istom danu. Takođe, vremenski intervali su očekivano duži kada je u pitanju aktivnost Dispanzera za mentalno zdravlje, kojem se žrtve javljaju/upućuju u postupcima procene ili praćenja efekata tretmana, tako da trajanje od 2 meseca ne predstavlja indikator neefikasnosti zaštite ili neefikasnosti rada, već pripada odgovarajućim

¹⁷ „Korekcija“ mera centralne tendencije i varijabiliteta urađena je izdvajanjem 1-5 slučajeva u kojima su vremenski intervali prelazili 100 dana.

¹⁸ U Domu zdravlja, zbog specifičnosti intervencija i evidencije, bilo je moguće izračunati vremenski interval samo između ulazne i izlazne intervencije službe.

¹⁹ Nedostatak podataka o praćenju slučaja onemogućava precizno izračunavanje vremenskih intervala ovog tipa.

karakteristikama procesa. U svakoj od tri službe registrovan je i određeni broj slučajeva (od 1 do 5) kod kojih su procesne radnje trajale duže od 3 meseca.

U najvećem broju posmatranih slučajeva vremenski interval između različitih procesnih radnji bio je relativno kratak. Procesuiranje je bilo brže i lakše u svim slučajevima gde je bilo fizičkog nasilja, posebno vidljivih telesnih povreda, ili specifičnih otežavajućih okolnosti (alkoholisanost, zloupotreba oružja/oruđa, prisustvo svedoka i sl). Dakle, profesionalci iz tri službe u Lazarevcu uspevaju da u velikom broju slučajeva skrate i/ili svedu na minimum vremenske intervale između procesnih radnji unutar i između službi. Ali, i ovde se može konstatovati da efikasno postupanje (u našem kontekstu) prečini izuzetak, nego standard. Naime, iako dragoceni sa aspekta procene efikasnosti sistema zaštite, podaci o trajanju radnji utvrđivanja i primene mera i postupaka za zaustavljanje nasilja, za ove tri službe, ne mogu se naći u domaćoj literaturi. Istraživanja krivične prakse potvrđuju da istražni postupak u prosекu traje od 3 do 5 meseci i da se prvostepena odluka u krivičnom procesu doneše u roku od godinu dana u samo 40% slučajeva (Konstantinović-Vilić i Petrušić, 2007). Istovremeno, gotovo da ne postoji praksa tužilaštva da uz krivičnu prijavu, po službenoj dužnosti, pokreće tužbu za mere zaštite od nasilja u građanskom postupku (što bi obezbedilo „distancu“ žrtve i nasilnika, i moguće, smanjilo njegov uticaj na nju tokom sudskih procesa). Uslovne osude (60% svih osuda) nisu praćene odgovarajućim sistemom nadzora ili programom (obavezne) resocijalizacije nasilnika i rehabilitacije žrtve. I analiza prakse porodičnopravne zaštite u beogradskim sudovima (Petrušić i Konstantinović-Vilić, 2008) ukazuje da ovaj mehanizam nije uvek korišćen u skladu sa njegovom zakonskom svrhom, te su procesi trajali duže (i bili skuplji) nego što su potrebe žrtava za aktuelnom zaštitom ili za sprečavanjem budućih epizoda nasilja.

Imajući u vidu specifičnosti fenomena, pre svega potencijalno veću ugroženost žrtve po prijavi nasilja i dužinu sudskih postupaka, nameće se potreba za maksimalnim skraćenjem trajanja „obrade“ slučaja (prijem, početna i usmerena/proširena procena) u službama koje deluju pre pravosudnog sistema. Uvođenje sistemskih rešenja za trenutnu zaštitu žrtava u nadležnosti policije i centra za socijalni rad, kao i efikasno praćenje slučaja u jasno definisanom vremenskom periodu, čak i kada žrtva ne pristaje na, ili odustaje od sudskih procesa i drugih podržavajućih aktivnosti institucija, rezultiralo bi izbegavanjem odugovlačenja postupaka i povećanjem bezbednosti žrtve.

Zaključci

Delotvorna i efikasna zaštita žrtve smanjuje sekundarnu viktimizaciju, te je značajno pitanje profesionalnog postupanja kako obezbediti hitnost ili skraćeni postupak (izbegavanje nepotrebnog odugovlačenja procesa) i kako obezbediti efikasnu intervenciju koja zaustavlja nasilje i sprečava da se ono ponovi (maksimalno povećanje bezbednosti žrtve). Dugoročna zaštita žrtve primarno se realizuje preko intervencija koje ograničavaju delovanje nasilnika. Ideja dugoročne zaštite na nivou sistema ukazuje da se smislenom i povezanim intervencijom zaustavlja: (a) lanac nesvrishodnog angažovanja službi i pojedinaca, tako što se izbegavaju ponavljanja istih ili sličnih radnji koje ne dovode do efekata²⁰; izbegava primena mera (ili angažovanje službi) koje ne mogu da zaustave i spreče nasilje²¹; izbegava preduzimanje mera koje nisu nužne ili nisu pravične²², umesto da se koriste postojeći mehanizmi kontrole i sankcionisanja ponašanja nasilnika; i (b) smanjuje se perpetuiranje profesionalne neefikasnosti koja vodi doživljaju neuspeha i nemoći, a na duži rok profesionalnom stresu i sindromu sagorevanja.

Analiza „administrativnih“ aspekata stručne dokumentacije (tip i vrsta intervencija i vremenski intervali između procesnih radnji) omogućava da se na relativno jednostavan način sagleda postupanje profesionalaca i službi sa aspekta izbegavanja sekundarne viktimizacije žrtve. Pokazatelji o postupanju profesionalaca iz tri službe u Lazarevcu, iako predstavljaju napredak u odnosu na postupke u drugim zajednicama (nastao na osnovu „internog modela“ koordinacije akcija u zajednici), ukazuju na nužnost racionalizacije i standardizacije profesionalnog rada u nekoliko pravaca.

Povezivanje podataka iz različitih službi

Nužno bi bilo ustanoviti jasna pravila u vezi sa postupcima razmene informacija o slučaju nasilja između relevantnih službi, uz poštovanje zakonskih obaveza o razmeni ličnih i naročito osetljivih ličnih podataka korisnika/ka.

²⁰ Na primer, usmena upozorenja nasilniku prilikom svakog izlaska policije na lice mesta.

²¹ Na primer, posredovanje ili mirenje, savetovanje namenjeno pojedincu, partnerskom paru ili porodici.

²² Na primer, smeštanje žrtve i njene dece u prihvatilište u situacijama kada procena rizika ne ukazuje na ovu potrebnu.

Beleženje procena i intervencija

Precizno beleženje procena, mera, usluga i aktivnosti praćenja omogućilo bi da se uspostavi veza između *ulazne* i *izlazne* intervencije svake službe. Na taj način, kumulirano iskustvo o situacijama nasilja koje su teške i/ili „problematične“ za razumevanje, odlučivanje i postupanje, omogućilo bi da se izgrade „interne“ strategije i pripreme specifična uputstva o postupanju (za svaku službu), što bi umanjilo rizik od greške za bezbednost žrtve (ili za bezbednost profesionalaca). Sistematsko beleženje informacija o nasilju i intervencijama stvorilo bi znanje o efikasnim (kao i o potpuno neefikasnim) merama, što bi omogućilo i smisleno delovanje u pravcu predlaganja (pod)zakonskih izmena i dopuna, odnosno kreiranja efikasnijih zaštitnih mera.

Standardizacija beleženja

Beleženje procena, radnji i efekata intervencija moglo bi da bude olakšano formularima specifičnog sadržaja, koji istovremeno upućuju i „vode“ ka prikupljanju specifičnih podataka, izvođenju odgovarajućih procena, odluka i radnji i olakšavaju registrovanje svih podataka. Standardizovano beleženje bi moglo da dovede do racionalizacije broja dokumenata o slučaju i bitno smanji „administrativnu“ opterećenost profesionalaca, bez štetnih posledica po kvalitet dokumentacije i postupaka.

Trajanje postupaka

Imajući u vidu da se radi o intervencijama koje prethode sudskim procesima, koji će (zavisno od vrste) trajati duže, ima osnove za razmatranje mogućnosti za dalju racionalizaciju trajanja ovih procesa (posebno dužine perioda za procenu). Skraćeni i hitni postupci (i privremene sudske mere), deo su rešenja, te bi trebalo razraditi i usaglasiti pravila za njihovu sistematsku primenu. U nedostatku zakonom predviđenih mera, nužno je da predstavnici službi koriste sva procesna i zakonska ovlašćenja, kao i stručni i kreativni potencijal za kombinovanje postojećih mera i postupaka.

Standardizacija postupanja

Definisanje standarda za primenu odgovarajućih mera (u odnosu na procenu stepena rizika), obaveznost primene mera (odnosno, nezavisnost od „ličnog“ stava ili „diskrecionog prava“ profesionalca), uključujući i preventivne mere zaštite odmah po prijavi nasilja, kako bi se sprečilo da se delo ponovi dok traje procena, ili da učinilac utiče na žrtvu tako da ona ne donosi odluke u svoju korist, samo su neka od rešenja koja pripadaju modelima „dobre prakse“.

Smanjenje strukturalne viktimizacije važan je zadatak koji obavezuje države da ga sprovode sistemski, bazirano na zaštiti žrtava, koja uvažava standarde ljudskih prava (Kelly, 2007; Logar, 2007). Od profesionalaca/ki u svim relevantnim službama očekuje se postupanje koje uključuje sposobnost da se prepozna nasilje i eliminišu predrasude u tretmanu žrtve²³, empatičan stav, poštovanje potreba, procena i stavova osobe koja je preživela nasilje (subjektska pozicija korisnika) i poštovanje tajnosti i privatnosti podataka (koja istovremeno ne ugrožava život i zaštitu od nasilja). Institucionalne procedure i postupci trebalo bi da uvažavaju princip hitnosti i efikasnosti, da obezbede koordiniranu razmenu informacija između relevantnih službi i da omoguće preduzimanje svih dostupnih mera socijalne kontrole nasilnika, kako bi se izgradilo poverenje žrtve u institucije. Stalno preispitivanje efekata pojedinačnih mera trebalo bi da vodi njihovom unapređenju u pravcu efikasne i delotvorne zaštite (Ajduković, 2000: 109-115; Ignjatović, 2007: 47-51). Dugoročna dobit sistema od prihvatanja koncepta i principa koji ispravno orijentisu delovanje službi i profesionalaca u zaštiti žrtava partnerskog i nasilja u porodici iskazala bi se ne samo u smanjenju individualnih šteta, već i u razvijanju kulture prava i u ekonomisanju resursima (Logar, 2003: 22; Hagemann-White, 2006; UN Studija 2006).

²³ Klasne, rasne, nacionalne, verske, polne, seksualne, mentalne i/ili fizičke specifičnosti žrtve

Literatura

ADMIRA (2005) Empowerment and Building a Supportive Environment, in: *Work for Care – A Trainers' Manual – Sexual and Domestic Violence During and After War*. Utrecht, Netherlands.

Ajduković, M. (2000) Strategije stručnjaka u susretu sa zlostavljanom ženom u G. Pleković (ur) *Nasilje nad ženama u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, str. 109-115 .

Brkić, S. (2006) *Istraživanje prekršaja sa elementima nasilja u porodici za područje Republike Srbije, 2004. godina*. Beograd: Udruženje sudija za prekršaje Republike Srbije.

Dearing, A. (2002) Austrijski zakon o zaštiti od nasilja u porodici, *Temida*, 3, str. 15-27.

Erturk, Y. (2007) *International legal obligation to provide support services for women victims of violence*, Council of Europe Campaign to Combat Violence against Women, including Domestic Violence, Conference on Support Services for Women Victims of Violence, Strasbourg, December 2007, str. 31-36.

Hagemann-White, C. (2006) *Combating violence against women – Stocktaking study on the measures and actions taken in Council of Europe member States*, Council of Europe, Directorate General of Human Right.

Ignjatović, T. (2007) Do dobre prakse u: *Za život bez straha*. Beograd: Autonomni ženski centar, str. 47-51.

Kelly, L. (2003) *VIP Vodič – Vizija, inovacija i profesionalizam u radu policije u vezi sa nasiljem nad ženama*, Savet Evrope, Kancelarija u Beogradu.

Kelly, L. (2007) *Council of Europe study on minimum standards of support services for women victim of violence*, Conference on Support Services for Women Victims of Violence, Strasbourg, December 2007, str. 39-47.

Konstatinović-Vilić, S., Petrušić, N. (2007) *Krivično delo nasilja u porodici – aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*, Beograd: Autonomni ženski centar i Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

Logar, R., (2003) *Iseljenje nasilnika - i šta onda? O mogućnostima novih oblika intervencije i nemogućnosti da se nasilje nad ženama spreči uz mala sredstva. Spoznaje iz sedme godine Zakona o zaštiti od nasilja u porodici u Austriji*; Stručni skup: Intervencije u slučajevima nasilja u porodici II - Interventni Centri na tlu Evrope, u organizaciji Senatske administracije za ekonomiju, rad i žene Berlin & Feministički institut, Novembar 2003, Berlin (prevod:Autonomni ženski centar).

Logar, R., (2007) *Minimum standards for shelters prepared by WAVE*, Conference on Support Services for Women Victims of Violence, Strasbourg, December 2007, str. 51-56.

Nikolić-Ristanović, V. (2003) Podrška žrtvama i sprečavanje sekundarne viktimizacije - savremena zakonska rešenja i praksa, *Temida*, 1, str. 3-10.

Pence, E. (ed.), (1996) *The Domestic Abuse Intervention Project: A Model for Community Intervention*, in: *Coordinated Community Response to Domestic Assault Cases: A Guide for Policy Development Domestic Abuse Intervention Project*, Minnesota Program Development, Inc.

Petrušić, N., S. Konstantinović-Vilić, (2008) *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u praksi sudova u Beogradu – Izveštaj*, Beograd: Autonomni ženski centar i Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

United Nations (2006) *Ending violence against women – From words to action*, Study of the Secretary-General.

TANJA IGNJATOVIĆ

Professionals' conduct as a condition for minimizing secondary victimization of the victims of spouse abuse

Through analysis of the "administrative" aspects of experts' documentation kept by three services in one local community – the police station, the center for social welfare and the primary health care center, the possibility of reducing victimization of victims of partnership violence within the family is the subject of consideration. The results of the analysis point to the necessity of rationalization and standardization of recording and procedures by the professionals.

Key words: victims, procedures of professionals, expert documentation, spouse abuse

TEMIDA
Jun 2009, str. 49-65
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0902049P

Pritvor i alternativne mere za obezbeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku

JELENA PERIŠIĆ¹

U ovom članku autorka piše o pritvoru i alternativnim merama obezbeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku. U uvodnom delu, osim terminologije razmatra se trenutno stanje našeg krivičnoprocesnog zakonodavstva, kao i spremnost države i organa pravosuđa da podrže date novine.

U daljem tekstu ispituje se usklađenost ustanove pritvora sa međunarodnim izvrima, zatim sa Ustavom i Zakonicima o krivičnom postupku iz 2001. i 2006. godine i vrste pritvora. Dalje se opisuju instituti koji su alternative pritvoru: zabrana napuštanja određenog mesta i druga ograničenja i jemstvo. Sledi definicija i sadržina pojma osnovane sumnje kao neophodnog uslova za određivanje pritvora. Najveći prostor u tekstu je posvećen razmatranju problematike zakonskih odredaba o pritvoru i njihovog pogrešnog tumačenja od strane sudskega organa i pokušaju da se neki sporni delovi tih odredaba razjasne.

Ključne reči: pritvor, jemstvo, zabrana napuštanja određenog mesta, osnovana sumnja, član 142. Zakonika o krivičnom postupku.

Uvodne napomene

Pritvor je preventivno lišenje slobode lica protiv koga postoji osnovana sumnja da je izvršilo krivično delo, radi postizanja procesnih ciljeva tačno određenih u zakonu i pod uslovom da postoji jedan od osnova za određivanje pritvora nabrojanih u zakonu (Vasiljević, 1981: 386). Pritvor je mera procesne prirode, ali se neretko u stvarnom životu pretvara u kaznu ili pokušaj izvršenja pritiska na osumnjičenog da prizna da je učinio krivično delo za koje se tereti.

¹ Autorka radi u advokatskoj kancelariji Bulatović, studentkinja je doktorskih studija na Pravnom fakultetu „Union“ u Beogradu. E-mail: jelenaperisic@ymail.com

Kako bi se otkrila istina, preduzima se niz radnji objedinjenih pravilima o krivičnom postupku, propisanih u važećem Zakoniku o krivičnom postupku iz 2001. godine. Svaki krivični postupak teži ka ostvarenju dva veoma suprotstavljeni interesa, s jedne strane interesa zaštite društva od kriminaliteta i, sa druge strane, interesa zaštite subjektivnih prava građana. U današnjem savremenom (mešovitom) krivičnom postupku pokušava se doći do idealnog balansa između ova dva oprečna interesa tako da se ostvari efikasna borba protiv kriminaliteta, ali uz puno poštovanje ličnih sloboda i prava građana. U trci naše države za dobijanjem priznanja od strane evropske zajednice o ostvarenosti demokratije u punom obimu, priznanja da smo država koja je u svoj pravni sistem ugradila veliki broj principa diktiranih od strane međunarodne zajednice, zaboravilo se na jedno, a najvažnije, da je učinak poštovanja ljudskih prava kod nas jako mali i da nas sudska praksa svakodnevno demantuje da smo bar na korak blizu ostvarenju demokratije. Danas, često se prtvori određuju iz političkih razloga. Akcije hapšenja sve češće bivaju prikazivane na lokalnim TV stanicama i ovakve akcije predstavljaju se kao uspešna borba vlasti sa kriminalom, dok u pozadini takvih prtvora uglavnom staje najgrublje povrede ljudskih prava. Nezakonita postupanja sudskeh organa i političkih vlasti, samo vode korak unazad i dokazuju da osnovni principi međunarodnog prava ne mogu biti ostvareni kao apstrakcija i propagiranje bez pokrića, nego moraju izrastati na temeljima nezavisnog sudstva i zdravog, nekorumpiranog i stabilnog državnog poretku.

Najvažniji zadatak, što je ujedno i cilj ovog rada jeste prihvatanje prtvora kao izuzetne mere i usmeravanje delovanja sudskeh organa u pravcu primene jemstva i zabrane napuštanja boravišta, odnosno (nadamo se, uskoro zakonom regulisane ustanove) kućnog prtvora, kao i primenu ostalih mera koje jesu adekvatna zamena za najtežu meru, odnosno pritvor. To bi svakako pokazalo javnosti da postoji volja sudskeh organa da uz poštovanje ljudskih prava ostvare pravdu. Takođe ćemo ovde pokušati da ukažemo na izuzetan značaj posebnih okolnosti koje stoje na strani okrivljenog, a koje se kod nas, iz nepoznatih razloga, vrlo malo uzimaju u obzir kada se donose rešenja o prtvoru. Smatramo da bi ovakvim proširenjem izbora mera, koje bi bile podjednako efikasne kao i pritvor, kao i detaljnijim proučavanjem ličnih i životnih prilika okrivljenog, tas, koji već dugo vremena prevaže na stranu suprotnu od slobode okrivljenog, konačno došao u ravnotežu.

Ljudska prava i pritvor

Pravo čoveka na život i na slobodu, kao egzistencijalna prava, iako su danas garantovana svakom ljudskom biću, nisu nažalost dobila svoju punu primenu u postojećem pravnom poretku naše zemlje, naročito krivičnopravnom. Savremena međunarodna regulativa ljudskih prava i sloboda u okviru koje se propisuju između ostalog i pravila u vezi sa ustanovom pritvora, kao oblikom ograničavanja prava slobode, počinje *Poveljom Ujedinjenih Nacija* od 1945. godine. Poveljom su ljudska prava poprimila internacionalni karakter koji će potvrditi, tri godine nakon toga usvojena, *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima* (1948) a koja propisuje veliki broj prava kao i mehanizme zaštite koje pripadaju svakom licu kome je zakonom ograničeno pravo na slobodu. Nakon toga, 1966. godine, donet je i *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* (Pakt) koji dodatno razrađuje slobode i prava koje je proklamovala Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i čijim se usvajanjem više od 130 zemalja pravno obavezalo da će garantovati i štititi osnovna ljudska prava i slobode i u svojim nacionalnim porecima.

Pored ovih osnovnih i globalnih međunarodnih dokumenata, donet je i jedan broj regionalnih multilateralnih međunarodnih akata kojima su takođe zajamčene navedene slobode i ljudska prava. Sa aspekta evropskih zemalja naročito je značajna *Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda* (1950), doneta u okviru Saveta Evrope, koja ne samo što štiti osnovna ljudska prava i slobode, pre svega građanska i politička prava, već ustanovljava i mehanizme nadzora nad ostvarivanjem i zaštitom tih prava i sloboda. Za njima sledi još niz propisa koji garantuju osnovna prava, a među njima jedno od najvažnijih, pravo na slobodu. Generalna skupština je 1988. godine objavila *Skup principa za zaštitu svih lica koja se nalaze u pritvoru ili zatvoru, što predstavlja važan izvor uputstava za primenu opštih principa Univerzalne Deklaracije i Pakta* (Centar za borbu protiv torture, 2000: 25). Kao vrlo bitan treba navesti član 9. (3) Pakta "Pritvaranje lica koja čekaju da im se sudi neće biti opšte pravilo, ali puštanje na slobodu može biti uslovljeno garantijama kojima će se osigurati prisustvo lica na suđenju." Standardna minimalna pravila UN o merama nepritvaranja (Pravila iz Tokija) tumače ovaj član, a pravila doprinose poboljšanju uslova za sve pritvorenike preporučujući da se pritvaranju pribegava samo onda kada mere nepritvaranja kao što je jemstvo (*bail*) ne mogu da se primene (Centar za borbu protiv torture, 2000: 29). Sistemom implementacije ovih mnogobrojnih pravila u domaće pravo, naša država je prihvatile veliki

broj ovih međunarodnih standarda, uskladila propise sa principima koje svaka država potpisnica mora uneti u svoje pravo, ali da li su ova prava zaista doživela svoju primenu u praksi krivičnog zakonodavstva ili je zakonski tekst samo prividno zaštitio slobodu okrivljenog ostaje nam da vidimo. Mnogo je prostora ostavljeno za slobodna tumačenja, a takva tumačenja nisu poželjna kada treba da se odlučuje o pravu na slobodu.

Odnos Ustava, Zakonika o krivičnom postupku i pritvora

Član 30. stav 1. Ustava Republike Srbije glasi: Lice za koje postoji osnovana sumnja da je učinilo krivično delo može biti pritvoreno samo na osnovu odluke suda, ako je pritvaranje neophodno radi vođenja krivičnog postupka. Iz ovakve sadržine člana 30. stav 1. Ustava proizilazi da osnovi pritvora mogu biti samo procesnopravne prirode (npr. opasnost od bekstva, uništenje dokaza ili na drugi način ometanje dokazivanja). Ovakva ustavna regulativa je u suprotnosti sa nekim razlozima za određivanje pritvora predviđenih u Zakoniku o krivičnom postupku iz 2001. godine. Nužno je odgovoriti na pitanje jesu li odredbe Zakonika kojima se propisuju razlozi za pritvor iz čl. 142. st. 1. tač. 1 i 2., kao i odredbe kojima su predviđeni vanprocesni razlozi za pritvor iz tač. 3 i 5. st. 2. čl. 141. Zakonika o krivičnom postupku u suprotnosti sa čl. 30. st. 1. Ustava.

Novi Ustav Republike Srbije proglašen je 8.11.2006. godine² a on je svojim sadržajem pokrenuo značajna pitanja regulisana Zakonom o krivičnom postupku a koja se tiču ljudskih sloboda i prava. Prema čl. 15. Ustavnog zakona za sprovođenje Ustava Republike Srbije³ svi zakoni koji nisu u skladu sa novim Ustavom treba da se usaglase sa njim do 31. decembra 2008. godine. Shodno tome, i Zakonik o krivičnom postupku bi morao biti usaglašen sa novim Ustavom u ostavljenom roku. U postupku tog usaglašavanja posebna pažnja mora biti posvećena pitanjima koja se tiču lišenja slobode iz razloga što je novi Ustav doneo određene novine i u vezi sa ovom problematikom. U našem krivičnom zakonodavstvu došlo je do nesvakidašnje situacije a to je postojanje dva važeća Zakonika o krivičnom postupku. Oba su stupila na pravnu snagu, ali se jedan primenjuje u celini (Zakonik o krivičnom postupku iz 2001. godine)⁴, a

---

² „Sl.glasnik RS“, br. 98/2006

³ „Sl. glasnik RS“, br. 98/2006

⁴ Zakonik o krivičnom postupku, („Službeni list“ br. 70/2001, br. 68/2002)

drugi (Zakonik o krivičnom postupku iz 2006. godine)⁵ samo manjim delom. Sve ostale odredbe ovog novog Zakonika o krivičnom postupku trebalo je da počnu da se primenjuju posle 31. decembra 2008. godine, ali stručna javnost ga je ocenila kao neuspeli poduhvat pa se još uvek primenjuje Zakonik iz 2001. godine. Skupština Srbije je na vanrednoj sednici usvojila Zakon o izmenama Zakonika o krivičnom postupku kojim se odlaže primena tog propisa do 31. decembra 2010. godine⁶. Izgledi da ćemo početkom 2009. godine imati rešeno ovo pitanje u vidu celovitog i uspelog zakona više ne postoje ali ipak se polažu sve nade da ćemo imati nov zakonski tekst i da će primena Zakonika iz 2006. godine biti obustavljena do donošenja novog Zakonika. Svako drugo, prelazno rešenje, u koje spada i ovo postojeće a to je primena Zakonika iz 2001. godine, dok se takve promene ne dese čine se mnogo boljim.

Zamena za pritvor

Sadašnji zakon kao mere obezbeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku i efikasnog vođenja krivičnog postupka predviđa: poziv, dovođenje, zabranu napuštanja boravišta, jemstvo i pritvor.

Mera zabrane napuštanja određenog mesta i druga ograničenja

Ovaj podnaslov nosi naziv člana 168. novog Zakonika o krivičnom postupku iz 2006. godine iz razloga što ove mere smatramo prikladnjim od onih predviđenih u prethodnom i trenutno primenjivanom Zakoniku iz 2001. i zato što bi primena ovih mera bacila potpuno drugačije svetlo na ustanovu pritvora.

Mera zabrane napuštanja boravišta je propisana kao blaža mera ukoliko postoji opasnost od bekstva ili skrivanja. Zabranu napuštanja boravišta je mera kojom se ograničava sloboda kretanja okrivljenog bez njegovog zatvaranja. Mera obećanja okrivljenog da se neće kriti, nije se pokazala kao efikasna, pa je zamenjena merom zabrane napuštanja boravišta. Uz nju, kao osnovnu meru, mogu se fakultativno propisati i druge mere (npr. zabranjeno

⁵ Zakonik o krivičnom postupku, („Službeni glasnik RS“ br. 46/2006, br. 49/2007)

⁶ <http://www.mpravde.sr.gov.yu/cr/news/vesti/> uvodna rec ministarke pravde snezane malovic u skupstini srbiye povodom predloga zakona o izmeni zakonika o krivicnom postupku 24.12.2008. godine.html

posećivanje određenih mesta ili lica, povremeno javljanje određenom državnom organu ili oduzimanje putne isprave).

Zakonik iz 2006. godine je uneo veoma poželjne novine koje bi svakako trebalo zadržati u novom zakonskom regulisanju krivičnoprocesne materije. Naime, ova mera se čini kao adekvatna kompenzacija pritvoru. Imajući u vidu da nas je iskustvo stranih zemalja uverilo u efikasnost ovih mera, trebalo bi najpre staviti ih u nove zakonodavne okvire a onda insistirati na primeni ovih mera i jemstva kada god je to moguće. Radi sigurnosti dostupnosti okriviljenog tokom krivičnog postupka sudija može narediti zabranu napuštanja prebivališta, boravišta ili određenog područja. Zatim dalje, uvodi se ustanova kućnog pritvora merom zabrane da se bez odobrenja napušta stan u kome okriviljeni živi ili da to čini uz nadzor određenih lica. U okviru člana 168. Zakonika o krivičnom postupku iz 2006. godine predviđena je zabrana posećivanja određenog mesta, sastajanja sa određenim licima, nalog da se povremeno ili u tačno određeno vreme javlja sudu ili izuzetno drugom organu, a sve ove mere se mogu izreći i kao samostalne za razliku od postojećeg zakonskog rešenja. Uz ove mere, predviđena je i mogućnost elektronskog nadzora radi kontrolisanja poštovanja ograničenja koja su okriviljenom određena pod uslovom da neće štetiti zdravlju okriviljenog. Na sudu je da svestranim procenjivanjem konkretnog slučaja naredi određivanje one mere koja bi uz minimum ograničenja ljudskih prava obezbedila adekvatnu zaštitu. Ocena je faktičko pitanje, koje rešava sud na temelju slobodne ocene dokaza i prema svom slobodnom uverenju. Npr. ako se radi o okriviljenom koji je porodičan čovek i ima malu decu a pri tom njegovo finansijsko stanje, način života i slične okolnosti, ukazuju da nisu velike šanse da bi pobegao ili otišao u inostranstvo, može se zaključiti da je opasnost od bekstva relativno manjeg stepena, ako uopšte i postoji, te da se može sanirati ovom merom a da nije potrebno odrediti privor (Škulić, 2008:559)

Jemstvo

Jemstvo je dobrovoljna mera obezbeđenja prisustva okriviljenog radi nesmetanog i uspešnog vođenja krivičnog postupka do njegovog pravnosnažnog okončanja (Čimburović, 2008:63). Jemstvo se daje kao obezbeđenje da će okriviljeni biti prisutan tokom vođenja krivičnog postupka, dakle kao garancija njegovog prisustva. Konkretno, članom 137. Zakonika o krivičnom postupku propisano je da se okriviljeni koji treba da bude stavljen u pritvor

i okriviljeni koji je već stavljen u pritvor samo zbog postojanja okolnosti koje ukazuju da će pobeći ili iz razloga propisanih u članu 142. stav 2. tačka 4. Zakonika (ukoliko izbegava da dođe na glavni pretres) može ostaviti na slobodi, odnosno može se pustiti na slobodu ako on lično ili ko drugi za njega pruži jemstvo da do kraja krivičnog postupka neće pobeći, a sam okriviljeni obeća da se neće kriti i da bez odobrenja neće napustiti svoje boravište.

Zakonska formulacija „Okriviljeni koji treba da bude stavljen u pritvor.“ govori o tome da se jemstvo može odrediti samo ukoliko je doneto rešenje o određivanju pritvora (koje je obavezan preduslov jemstvu). Tek tada se pristupa ocenjivanju postoje li okolnosti koje idu u prilog tome da će jemstvo biti dovoljna mera obezbeđenja prisustva okriviljenog.

Jemstvo u krivičnom pravu se znatno razlikuje od jemstva u imovinskom pravu jer im je priroda bitno različita, prvi se daje kao garancija prisustva okriviljenog a drugi radi ispunjenja imovinske obaveze drugog lica. Jemstvo se sastoji u polaganju gotovog novca, hartija od vrednosti, dragocenosti ili drugih pokretnih stvari veće vrednosti koje se lako mogu unovčiti i čuvati, ili u stavljanju hipoteke za iznos jemstva na nepokretna dobra lica koje daje jemstvo, ili u ličnoj obavezi jednog ili više građana da će u slučaju bekstva okriviljenog, biti utvrđen iznos jemstva (član 138. Zakonika o krivičnom postupku). Jemstvo može biti lično (verbalno) ili stvarno. Jemstvo je dobrovoljna mera, bilo da je daje okriviljeni ili treće lice, a nikada je ne određuje sud po službenoj dužnosti. Po sadržini jemstvo predstavlja materijalnu i moralnu garanciju da okriviljeni neće pobeći. Smatra se da je okriviljeni, koji je dao jemstvo i obećao da bez odobrenja suda neće napuštati svoje boravište, pobegao kada je bez dozvole suda otiašao u inostranstvo radi lečenja (Rešenje Okružnog suda u Beogradu, Kž. 1137/2000 od 19.06.2000.) Postoji pogrešno shvatanje o meri jemstva, koje značajno tvori i sudska praksa, da je ono rezervisano kao mogućnost samo za lakša krivična dela. Međutim, jemstvo se može dati i za najteža krivična dela, jer Zakonik više ne propisuje obavezan pritvor. Za sud jemstvo nikada nije obavezno. Ono je samo moguća zamena za pritvor u slučajevima kada okolnosti ukazuju da će ono biti dovoljna garancija za prisustvo okriviljenog. Ipak kao mera koja sadrži manji stepen prinude, jemstvo bi moralo biti primenjeno ako sud stane na stanovište da je ono dovoljna garancija i da se njegovim određivanjem prisustvo okriviljenog u toku postupka obezbeđuje na pouzdan način (Vsh, Kž 1896/68-3, navedeno prema Lakićević, 1975: 70)

Jemstvo je poželjno npr. kada su okriviljeni strani državlјani lišeni slobode zbog krivičnih dela kao što su npr. falsifikovanje novca ili isprava. U ovakvim

slučajevima, vrlo mali broj okrivljenih se uredno odazove, te novac dat kao garancija ostaje u budžetu države.

Anglosaksonski pravni sistem, kao postojbina ovog kompleksnog pravnog instituta, tj. njegovi sudski organi prvi su shvatili da se zalaganjem novca obezbeđuju jake garancije da će se okrivljeni pojaviti pred sudom. Pragmatični duh anglosaksonske pravne tradicije koji su stvorili ovaj krajnje pragmatičan instrument, cenili su da novac, odnosno hipoteka mogu biti snažni garant da se okrivljeni pojavljuje pred sudom. Po priznanju mnogih kažnjenika novčano kažnjavanje zna da bude teže od lišavanja slobode⁷

Jemstvo je povoljna i celishodna mera kako za okrivljenog, jer mu se pruža mogućnost odbrane sa slobode, tako i za državu iz više razloga. Najpre, broj lica u pritvoru, češćom primenom ove mere bio bi znatno smanjen što bi donelo olakšanje državnom budžetu s obzirom da je održavanje sistema pritvora dosta skupo. Takođe u slučaju nepojavljivanja okrivljenog na suđenju ovaj novčani iznos bi pripao državi te bi ovakav priliv novca bio efikasna mera ukoliko bi se taj novac iskoristio za poboljšanje uslova pravosudnog sistema.

Jemstvo uvek glasi na novčani iznos koji se određuje s obzirom na težinu krivičnog dela, lične i porodične prilike okrivljenog i imovno stanje lica koje daje jemstvo. Nije određen ni najviši ni najniži iznos jemstva, takođe nisu opределjeni iznosi u zavisnosti od vrste krivičnog dela, već su zakonom propisana samo merila koja će se uzeti u obzir prilikom određivanja jemstva, što ukazuje da iznos jemstva predstavlja faktičko pitanje i određuje se za svaki konkretni slučaj. Iznos jemstva se određuje procenom imovnog stanja okrivljenog.

U pogledu ove mere javljaju se dve uobičajene predrasude. Prva je, da se ovom merom omogućuje pravo odbrane izvan rešetaka samo bogatašima, da zakon propagira nejednakost ljudi omogućavajući kupljenu slobodu dok siromašni izvlače deblji kraj. Međutim ovakav stav javnosti ne bi postojao ukoliko bi se prilikom odlučivanja o jemstvu osim propisane kazne, cenile okolnosti vezane za izvršenje krivičnog dela kao što su lične i porodične prilike okrivljenog. Tako, u svetlu svih merodavnih okolnosti treba doneti pravu odluku a onda iznos jemstva prilagoditi imovnom stanju.

Rasprostranjena su mišljenja da pri primeni jemstva interes bogaćenja državnog budžeta nadvladava interes zaštite od krivične delatnosti, te ova predrasuda o jemstvu može izazvati nerazumevanje građana za primenu ove mере i utisak kod njih da država pušta kriminalce na ulicu zarad sopstvenog

---

⁷ <http://www.pobjeda.co.me/citanje.php?datum=2007-01-03&id=109664>

bogaćenja. Do sada, praksa donošenja odluka o jemstvu je vrlo oskudna⁸ i stiče se utisak da se radi o nekoj izuzetnoj meri, za razliku od pritvora koji je redovna mera. Zato svojim radom i pravilnim odlukama u skladu sa zakonom sudovi treba da uvere javnost u istinu o efikasnosti i boljitku usled češće primene ove mere.

Osnovana sumnja

Da bi se pritvor odredio najpre mora biti ispunjen osnovni uslov, a to je postojanje osnovane sumnje da je okrivljeni učinio krivično delo koje mu se stavlja na teret. Dakle, neophodno je ostvarenje jednog materijalno-pravnog razloga i jednog ili više procesno-pravnih razloga. Osnovanost sumnje se ceni na osnovu postojećih dokaza i utvrđenih činjenica koje bi trebalo da stvore određeni stepen uverenja kod sudije da je okrivljeni osnovano sumnjiv. Kriterijume za osnovanu sumnju propisuje i OSCE (Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi). Lišenje slobode mora biti dovoljno opravdano: mora postojati razumna (osnovana) sumnja da je krivično delo učinjeno od osobe o kojoj je reč ali ona nije dovoljna sama po sebi, već mora postojati opasnost da će osumnjičeni (alternativno):

- pobeći
- ometati tok postupka (kao npr. zastrašivati svedoke)
- počiniti nove zločine
- ili, narušavati javni red (gde je negodovanje lokalne zajednice očekivano) (OSCE/ODEHIR, 1999)

Međutim, nažalost strogi kriterijumi o stepenu uverenja o krivici nisu prisutni kod sudija, te se često i bez dovoljno dokaza slučaj ne vraća u istragu nego se o krivici raspravlja posle podignute optužnice. Neretko ovakva površnost se odražava na okrivljenog i njegov boravak u pritvoru biva nepotrebno produžavan.

⁸ <http://www.prvisud.com/info/solo.asp?ID=22>

Značaj člana 142. st.1. ZKP-a

Pritvor je u našem krivičnom postupku isključivo fakultativnog karaktera što znači da više ne postoji obavezan pritvor koji je nekad egzistirao i za koga je razlog, odnosno pritvorski osnov, bila kazna propisana za krivično delo koje je predmet postupka, tj. težina krivičnog dela apstraktno definisana propisanim kaznom.

Iako u članu 142. stavu 1. Zakonika o krivičnom postupku стоји да će se pritvor odrediti, a ne da se može odrediti ipak je reč o fakultativnom pritvoru.

Prvi osnov ovog stava je da će se odrediti pritvor protiv lica za koje postoji osnovana sumnja da je izvršilo krivično delo za koje je po zakonu propisana kazna zatvora od 40 godina, ako je to opravdano zbog posebno teških okolnosti dela. Ovaj osnov je suvišan, iz razloga koje smo već obrazložili.

Drugi osnov ovog stava propisuje određivanje pritvora protiv optuženog kome je presudom prvostepenog suda izrečena kazna zatvora od 5 godina ili teža kazna, ako se optuženi više ne nalazi u pritvoru, a to je opravdano zbog načina izvršenja ili drugih posebno teških okolnosti krivičnog dela.

Zakonik je ocenu opravdanosti određivanja pritvora prepustio sudu, što potvrđuje da je pritvor fakultativan, međutim po pravilu sud će kod ovako teške kazne uvek izreći meru pritvora. Ipak u okviru ove tačke sadržana su dva kumulativno postavljena uslova što znači da težina izrečene kazne ne može biti dovoljna. Često se u odlukama sudova samo navodi da je reč o teškom krivičnom delu bez dodatnog objašnjenja, a naročito bez obrazloženja koji je to način izvršenja ili koje su to teške okolnosti dela koje bi učinile odluku o pritvoru opravdanom.⁹ Naročito se ne mogu uzeti kao teške one okolnosti dela koje su već i konstitutivni elementi krivičnog dela. Razlog iz tačke 2., stava 1., člana 142. u Zakoniku iz 2006. godine nalazi se zajedno sa ostalim razlozima predviđenim stavom 2. člana 142. što smatramo ispravnim rešenjem.

---

⁹ <http://www.pobjeda.co.me/citanje.php?datum=2007-01-03&id=109664>

Procesno-pravni uslovi za određivanje pritvora i njihova primena (član 142. stav 2 ZKP-a)

Ispunjene osnovne uslove za određivanje pritvora - osnovane sumnje, nije samo po sebi dovoljno da bi se prema okrivljenom primenila najteža mera. Neophodno je postojanje bar još jednog od 5 alternativno propisanih uslova u Zakoniku o krivičnom postupku. Nažalost, u praksi, rešenja o određivanju pritvora ili produženju istog, najčešće predstavljaju suvo parafriziranje zakonskog teksta bez konkretnih objašnjenja o okolnostima koje opravdavaju ovako strogu meru. Fakultativnost određivanja pritvora po osnovima predviđenim u čl. 142. st. 2. prerasta, izgleda, u obaveznost. Slobodna ocena o postojanju osnova samo izuzetno rezultuje očuvanjem prava na slobodu okrivljenog. Kako bi izbegli veoma česta oglušavanja o najvažnija ljudska prava, moramo sagledati mogućnosti zamene pritvora blažim merama kada god je to moguće, a da time ne izgubimo na efikasnosti krivičnog postupka.

a) Ako se krije ili ako se ne može utvrditi njegova istovetnost ili ako postoje druge okolnosti koje ukazuju na opasnost od bekstva (član 142. stav 2. tačka 1.ZKP-a).

Ovde je pritvor zamišljen isključivo kao mera za obezbeđenje prisustva okrivljenog. Kada se okrivljeni krije, jasno je da on preduzima mere i radnje sa namerom da izbegne odazivanje суду i prisustvo u krivičnom postupku. To mogu da budu: skrivanje u mestu prebivališta, tako da za njega ne znaju njegovi ukućani, ako mu je adresa poznata (nije promenio adresu) ali izbegava da primi uredan poziv, ako promeni adresu, a o tom shodno zakonskim obavezama ne obavesti sud. Istovetnost učinjoca krivičnog dela se utvrđuje na osnovu ličnih isprava, najpre lične karte ali, po potrebi, i pasoša, vozačke dozvole, đačke ili studentske knjižice, članske kartice itd. Ako se na ovaj način ne može utvrditi istovetnost učinjoca može se utvrditi svedočenjem građana koji imaju isprave ili koji su poznati organima koji identitet utvrđuju. Trajanje ove mere zavisi od nastupanja određene okolnosti a to je konkretno u ovom slučaju momenat utvrđivanja istovetnosti. Veliki problem imaju strani državlјani jer se mogućnost bekstva za njih podrazumeva, pošto oni nemaju prebivalište na teritoriji domaće države pa je za njih pritvor automatski određen bez obzira na postojanje drugih okolnosti. Ovakva praksa bi se mogla izbeći zamenom za jemstvo, a što je veoma retko. Najzad razlog koji izaziva najviše teškoća jeste postojanje drugih okolnosti koje ukazuju na opasnost od bek-

stva. To mogu biti najrazličitije okolnosti podobne da stvore kod sudije takvo uverenje: pokušaj prelaska granice, nepostojanje stalnog prebivališta, promena zaposlenja, nepostojanje interesa da ostane u mestu gde živi itd. Jasno je da se težina krivičnog dela i visina zaprećene kazne same po sebi ne mogu tretirati kao okolnosti koje ukazuju na opasnost od bekstva. Kod ocene da li zaista postoji opasnost od bekstva treba uzeti u obzir i okolnosti izražene u ličnim svojstvima i ranijem životu okrivljenog, pa uzimajući u obzir težinu dela i visinu kazne, oceniti da li sve te okolnosti, međusobno povezane, ukazuju da postoji opasnost da će okrivljeni pobeći (VSH, Kž/ 214/73 od 15.05.1973). Smatramo da je potrebno precizirati koje su to druge okolnosti jer upravo ovako neodređen pojам ostavlja prostor sudijama da u tu „korpu“ opravdanih okolnosti stave i one koje prevazilaze i zakonodavčevu volju kao i svrhu samog krivičnog postupka. Kada dođe do odlučivanja o određivanju pritvora po ovom osnovu, treba se odlučiti za blažu meru za okrivljenog, a podjednako efikasnu garanciju obezbeđenja njegovog prisustva – jemstvo. Sud bi prvo trebalo da uzme jemstvo u razmatranje, a samo u izuzetnim slučajevima u kojima se svrha ne bi mogla ostvariti, odrediti pritvor.

b) Ako postoje okolnosti koje ukazuju da će uništiti, sakriti, izmeniti ili falsifikovati dokaze ili tragove krivičnog dela ili ako osobite okolnosti ukazuju da će ometati krivični postupak uticanjem na svedoke, saučesnike ili prikrivače. (član 142. stav 2. tačka 2. ZKP-a).

Naime, ovde imamo zapravo dva pritvorska osnova čiji je cilj, pre svega, nesmetano vođenje postupka, kao i sprečavanje ometanja utvrđivanja materijalne istine. Ovo je tzv. bojazan od dokazne opstrukcije.

Prvi razlog, obezbeđenja dokaza, je vezan za mogućnost uništenja tragova krivičnog dela, a i u tesnoj vezi s efikasnošću organa, uglavnom organa unutrašnjih poslova, koji su dužni da na vreme obezbede dokaze. Što je njihov rad ozbiljniji i sveobuhvatniji to su mogućnosti za pritvor iz ovog razloga besmisleniji. Naime, vreme u kojem se može i treba obaviti pretres stana i pregled lica, oduzimanje predmeta, uviđaji i druge istražne radnje, osim u kompleksnijim slučajevima nije duži od 48 časova, pa ovaj razlog u većini slučajeva smatramo izlišnjim.

Kod uticanja na svedoke, saučesnike i prikrivače nije dovoljno da se samo istakne apstraktna mogućnost uticanja, koja će uvek postojati, već je potrebno da se navedu konkretne osobite okolnosti koje potvrđuju postojanje ovih okolnosti (VSH, Kž 117/73, navedeno prema Vasiljević, Grubač, 2005). Ne može se

po ovom osnovu odrediti pritvor iz razloga što bi okriviljeni mogao podstrekavati već ispitane svedoke na lažno svedočenje, jer u stavu 3. stoji da će se pritvor po ovom osnovu ukinuti kada se dokazi obezbede (VSBiH, Kž 942/69 od 24.10.1969, navedeno prema Vasiljević, Grubač, 2005). Koje su to osobite okolnosti zakon ne govori nego je opet ostavljeno praksi da u svakom konkretnom slučaju utvrđuje te okolnosti. Mislimo da ovde naročito treba ceniti ličnost učinjoca. Te radnje mogu biti: ucene, pretnje, zastrašivanje, uz nemiravanja, obećanje nagrade itd. Uticaj ne mora poteći direktno od okriviljenog nego to za njega mogu vršiti i druga lica, a što se ne može sprečiti ni pritvorskim merom.

Imamo ovde još jednu dilemu, a to je: može li se sama dostupnost izjave okriviljenog ostalim licima smatrati mogućnošću za uticaj na njihove iskaze? Svedoci su često zainteresovani za sadržaj iskaza okriviljenog nastojeći da svoj iskaz prilagode njemu ukoliko žele da mu pomognu ili oni koji su protivna strana da procene šta je korisno reći kako bi iskaz okriviljenog učinili neistinitim (u celini ili samo u pojedinim okolnostima). Ovaj uticaj je moguć, osim u slučaju naredbe o čuvanju tajne o svemu što se prikupi u istrazi. Npr. činjenica da se okriviljeni brani čutanjem u situaciji kada su svi saokriviljeni i predloženi svedoci saslušani ne ukazuje da bi mogao uticati na svedoke i saokriviljene puštanjem na slobodu.

Takođe, nije jasno zašto su sa spiska lica na koje je moguć uticaj, izostavljeni veštaci s obzirom na značaj koje veštačenje ima u krivičnom postupku. Novelom ZKP-a od 1967. godine bio je predviđen i uticaj na veštakе ali je do kraja ipak izostavljen uz obrazloženje da su ovakvi uticaji neznatni. Ipak, danas, ovaj uticaj je nešto što ne smemo potceniti i trebalo bi spisak lica proširiti i na veštakе. Radi svega iznetog, smatramo da je potrebno bliže regulisati koje sve to okolnosti mogu uticati na određivanje pritvora iz ovog razloga i preciznije definisati ovu odredbu u pravcu u kojem smo primedbe izneli.

v) Ako osobite okolnosti ukazuju da će ponoviti krivično delo, ili dovršiti pokušano krivično delo, ili da će učiniti krivično delo kojim preti. (član 142 stav 2. tačka 3).

Ovaj osnov ima za cilj, između ostalog, i osiguranje javne bezbednosti. Opet je postojanje osobitih okolnosti prepusteno oceni nadležnog organa ali je sudska praksa uzela za relevantno: ranije ponašanje okriviljenog, njegovu raniju osuđivanost, brojnost krivičnih dela za koja se vodi postupak i motiv izvršenja krivičnih dela (VSS, Kž II 303/00 od 5.06.2000, navedeno prema Vasiljević, Grubač, 2005) da li je okriviljeni zavisnik od opojnih droga ili alkohola

(VSS, Kž II 352/99 od 29.04.1999, navedeno prema Vasiljević, Grubač, 2005), da je krivično delo izvršio dok je bio na uslovnom otpustu ili skoro posle puštanja sa izvršenja zatvorske kazne (Okružni sud u Beogradu, Kž 137/00 od 31.01.2000, navedeno prema Vasiljević, Grubač, 2005).

Okolnost da je krivično delo ostalo u pokušaju sama za sebe nije dovoljna za određivanje pritvora već su potrebne još i posebne okolnosti koje ukazuju da će okriviljeni dovršiti delo (Vasiljević, Grubač, 2005:259). Naime, često je dovoljna sama okolnost da je okriviljeni nekada bio osuđivan, pa čak iako je prošlo više od 10 godina ili za krivično delo koje nije ni slično po radnji ovome koje mu se stavlja na teret. Međutim, ne sme biti dovoljan razlog za određivanje pritvora to što je okriviljeni ranije osuđivan jer je to protivno zakonu. Ovde je neophodno uzeti u obzir subjektivne okolnosti kao što su: da li je reč o recidivistu, da li učinilac ima stalno prebivalište i boravište, koji su motivi izvršenja dela, kakvo je ponašanje okriviljenog posle, navodno, izvršenog krivičnog dela itd. Kada govorimo o opasnosti da se dovrši pokušano krivično delo ili pretinja izvršenjem krivičnog dela bitno je na nesumnjiv način ukazati na to da okriviljeni ima nameru ili interes upravljen na to. Vrsta motiva kojim se vodio je takođe bitna jer na osnovu utvrđenog motiva može postati jasno da li je u pitanju trajna namera ili ne.

g) Ako uredno pozvani optuženi očigledno izbegava da dođe na glavni pretres (član 142. stav 2. tačka 4.).

Ovde je zakonski tekst vrlo jasan, te pogreške, kada je u pitanju ovaj razlog, vrlo su retke. Razlog je upravo u tome sto je mogućnost subjektivnosti bitno manja nego kod ostalih razloga. Međutim, kada je to izbegavanje očigledno, faktičko je pitanje. Intezitet uzimanja ovog razloga kao osnova za pritvor zavisi i od sudijskog shvatanja pojma očiglednog izbegavanja. Često angažovanje i promene branilaca neposredno pred glavni pretres, znajući da će u takvim situacijama doći do odlaganja, smatra se očiglednim izbegavanjem u sudskej praksi.

Po logici, ovaj razlog za pritvor postojaće uvek tek posle podnošenja optužnice i čisto je procesnog karaktera.

d) Ako je za krivično delo propisana kazna zatvora preko deset godina i ako je to opravданo zbog načina izvršenja ili drugih posebno teških okolnosti krivičnog dela (član 142. stav 2. tačka 5.).

Reč je dakle o najtežim krivičnim delima, a utvrđivanje prvog uslova ovog osnova ne izaziva probleme jer je zakon jasan u pogledu propisivanja opsega

kazni za krivična dela. Međutim, ovde se javlja veliki problem nerazumeavanja i pogrešne primene zakona usled upornog forsiranja pritvorskih rešenja koja se protive cilju koje je zakon dao ovoj odredbi. Naime, grubo se zanemaruje drugi osnov ovog uslova, a to je postojanje posebno teških okolnosti dela. Prvobitni cilj propisivanja ovog osnova nije bio procesnog karaktera već očuvanja javne bezbednosti. Ovaj razlog je zapravo sledbenik nekadašnje odredbe koja je sadržala zahtev da je „došlo ili bi moglo doći do takvog uzne-miravanja građana da je pritvor neophodan“, te se čini da kada se napustila ovakva zakonska formulacija, trebalo je ili izbaciti ceo ovaj razlog za pritvor ili ga propisati tako da cilj i svrha istog budu nesumnjivo jasni. Čak i u komentaru Zakonika o krivičnom postupku (2006) ono što je vrlo sporno nije objašnjeno, osim konstatacijom da će teške okolnosti po pravilu biti u svakom slučaju krivičnog dela za koje je predviđena tako teška kazna.

Koji način izvršenja je potreban i koje su to posebno teške okolnosti nije rečeno. Trebalo bi da se radi o bitnom i vanrednom odstupanju od uobičajenog ponašanja, koje pokazuje bezobzirnost, svirepost, podmuklost, naročitu drskost. Ovako teške okolnosti postoje u slučajevima izvršenja krivičnog dela za vreme vanrednog stanja, elementarnih nepogoda, nesreća, u slučajevima upotrebe naročito opasnog sredstva (eksploziva, otrova i sl.) itd.

Kada se donosi odluka o određivanju pritvora okolnosti koje stoje na strani okrivljenog se zanemaruju dok se one koje idu na štetu njemu obave-zno ističu. One subjektivne okolnosti koje su sastavni deo bića krivičnog dela ne smeju da se tretiraju kao naročito teške okolnosti.

Ovaj razlog, slično kao i onaj iz člana 142. st. 2. tač. 3. ostavlja spornim pitanje o njegovoj saglasnosti sa odredbom člana 30. st. 1. Ustava Srbije, zbog toga sto Ustav određuje opšti ustavnopravni razlog za pritvor koji mora biti procesnog karaktera. Podeljena su shvatanja i nauke i prakse o ovom pitanju ali mi smatramo da obe tačke nisu u saglasnosti ni sa Ustavom Srbije niti sa garancijom o prepostavci nevinosti.

Zaključak

Želja nam je bila da iznoseći prethodna razmatranja ukažemo na nedostatke odredaba o merama obezbeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku i efikasnom vođenju krivičnog postupka, predviđenih dosadašnjim zakonima o krivičnom postupku. Pri izradi novog Zakonika koji očekujemo ubrzo, smatramo da bi trebalo da polaznu osnovu za njegovu izradu čini Zakonik o krivičnom postupku iz 2001. godine, a da se u isti ugrade ona rešenja Zakonika o krivičnom postupku iz 2006. godine koja su se pokazala kao dobra rešenja i u komparativnim pravnim sistemima. Kada je reč o problematici pritvora i ostalih mera kao zamena za njega, ovim radom pokušali smo da ukažemo na neke sporne odredbe Zakonika o krivičnom postupku koje u praksi neretko rezultuju kršenjem ljudskih prava. Takođe, videli smo da se ostale alternative za pritvor, iako predviđene Zakonom, skoro uopšte ne primenjuju. Promene su neophodne: prvi korak ka promenama u zakonskoj regulativi je učinjen, a za prvi korak ka tome da se u postupanju sudova napuste otpori prema drugim merama osim pritvora i da se konačno pritvor shvati kao izuzetna mera, biće potrebno, izgleda, još neko vreme. Ipak, kada novi Zakonik bude konačno završen (nadamo se u duhu promena, čiju smo neophodnost u ovom tekstu izneli), verujemo da će sudstvo morati da napusti neka svoja dosadašnja uverenja i da će neke odredbe kojima smo se ovde bavili konačno doživeti punu primenu.

Literatura

- Beljanski, S. (2001) *Međunarodni standardi o krivičnom postupku*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Čimburović, Lj. (2008) *Prisustvo okrivljenog u krivičnom postupku*, Beograd: autorsko izdanje.
- Grubač, M. (1995) *Krivično procesno pravo*, Beograd: Kultura.
- Jugoslovenski komitet pravnika za ljudska prava, Centar za borbu protiv torture (2000) *Ljudska prava i pritvor – priručnik o međunarodnim standardima koji se odnose na pritvor*, Beograd.
- Lakićević, V. (1975) *Osnovi za određivanje pritvora u našem i uporednom pravu*, Zrenjanin: autorsko izdanje.

-
- McBride, J. (1999) Pre-trial detention in the OSCE area, *ODIHR Background Paper no 2*, Warsaw: OSCE/ODIHR
- Radulović, D. (1987) *Pritvor u krivičnom postupku*. Niš: Pravni fakultet u Nišu.
- Škulić, M. (2007) *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*. Beograd: Službeni glasnik.
- Vasiljević, T. (1981) *Sistem krivično procesnog prava*. Beograd: ICD Justinian.
- Vasiljević, T., Grubač M. (2005) *Komentar Zakona o krivičnom postupku*, Beograd: ICD Justinian.
- Zakonik o krivičnom postupku, „Sl. list“ (br. 70/2001, br.68/2002), „Sl. glasnik RS“ (br. 58/2004, 85/2005, 115/2005).
- Zakonik o krivičnom postupku, „Sl. glasnik“(br.46/2006, 49/2007).

JELENA PERIŠIĆ

Pretrial detention and alternate methods of securing the presence of the accused during the criminal procedure

In this paper, the author discusses pretrial detention and alternate methods of securing the presence of the accused during the criminal procedure. Except issues of terminology, in the introduction to this paper, the author deals with the current status of our criminal justice system, the readiness of both the state and the criminal justice system to accept innovations.

Further, the author examines the accordance of pretrial detention with international sources, then its correlations with the Constitution, Criminal Procedure Codes from 2001 and 2006, and types of pretrial detention. As the paper continues, it describes institutes that are alternatives of pretrial detention: home detention and other restriction orders, and bail. The paper follows with the definition and content of the reasonable doubt concept as a mandatory condition for pronouncing pretrial detention. The major part of the paper deals is dedicated to the discussion of legal regulations of pretrial detention and its misinterpretation by judicial apparatus, and the effort to explain some undefined parts of those regulations.

Keywords: pretrial detention, bail, home detention, reasonable doubt, article 142 of Criminal Procedure Code

TEMIDA
Jun 2009, str. 67-71
ISSN: 1450-6637

Jedanaesta godišnja konferencija Asocijacije za proučavanje pravde

"Immigration, sanctuary, worlds without borders"
("Imigracija, sklonište, svetovi bez granica")

Albany, SAD, 27 - 30. maj 2009. godine

U Albany-u je od 27. do 30. maja 2009. godine održana Jedanaesta godišnja konferencija Justice Studies Association (Asocijacije za proučavanje pravde, u daljem tekstu JSA), čija tema je bila "Imigracija, sklonište, svetovi bez granica."

JSA je neprofitna članska organizacija osnovana 1998. godine sa ciljem da promoviše progresivno pisanje, istraživanje, praksu i aktivizam u svim oblastima krivične, socijalne i restorativne pravde. Članovi JSA su naučni radnici iz svih naučnih disciplina, aktivisti i praktičari iz celog sveta. Oni, kroz svoje akcije, praksu, pisanje, istraživanje, i svakodnevni život, nastoje da istraže i razviju društvene odnose i načine života koji promovišu pravdu bez nasilja i da kroz interpersonalnu i društvenu strukturalnu promenu povrate celovitost ljudskog bića. Kao međunarodna asocijacija, JSA nastoji da ostvari ličnu i strukturalnu promenu u društvenim odnosima, koji povređuju ljudе jer im onemogućuju da ostvare potrebe, i da artikuliše ideje koje će dovesti do promena u socijalnoj politici u cilju stvaranja uslova za zadovoljavanje potreba svih ljudi. U tom smislu, JSA je radikalna alternativa postojećim akademskim asocijacijama i društвима, čiji interesi, kao i pitanja kojima se bave, su u velikoj meri određeni parametrima nacionalne države i globalizovanog trжишта.¹

Kao što je JSA specifična, kako po svojoj misiji tako i po ljudima velikog srca i intelekta koje okuplja, tako su i njene konferencije sasvim različite od naučnih i stručnih konferencija drugih udruženja. Teme se odnose na aktuelne društvene probleme, a sastav učesnika uvek je mešovit, i uključuje kako

¹ Justice Studies Association, <http://www.justicestudies.org>

naučne radnike, tako i aktiviste i ljudi iz prakse, anagožovane umetnike i sl. To omogućava svestrano osvetljavanje svakog problema i ne samo razmenu, već i inspiraciju i razvoj ideja, kao i predivno druženje. Na ovim konferencijama poštije se u potpunosti pravo na različitost i različito mišljenje, a u slobodno vreme najpoznatija imena svetske nauke drže inspirativna predavanja, ali i pevaju, sviraju i recituju svoje stihove.

Ovogodišnja konferencija nije se u tom pogledu mnogo razlikovala od prethodnih. Ipak, s obzirom na temu konferencije, koja se odnosila na veoma delikatne probleme sa kojima se suočavaju ilegalni migranti u svetu i u SAD, na ovogodišnjoj konferenciji posebno je bilo istaknuto učešće aktivista nevladinih organizacija koje pružaju podršku, pomoći i zaštitu migrantima.

Prvi dan počeo je izlaganjem Freda Boehrera-a, aktiviste humanitarne organizacije Emmaus House, pod nazivom „Projekat demonstracije novog skloništa i uvod u imigraciono pravo.“ U svom izlaganju on je govorio o problemima sa kojima se suočavaju ilegalni migranti, kao i migranti koji u SAD ulaze legalno, ali im vize tokom boravka prestanu da važe. Boehrer je, takođe, predstavio i Pokret za nova skloništa (New Sanctuary Movement), interreligijsku organizaciju koja ima ogranke širom SAD, i koja se bavi zalaganjem za promene imigracionih zakona i pružanjem neposredne pomoći i zaštite ilegalnim migrantima koji svoje zemlje napuštaju iz ekonomskih razloga, tj. jer ne mogu da prežive u njima. On je posebno ukazao na skloništa koja se nalaze pri crkvama, što samo po sebi predstavlja zaštitu, jer se ni policija ni vojska ne usuđuju da uđu u njih da hapse ilegalne migrante. Nakon ovog izlaganja, prikazan je film o aktivnostima Pokreta za nova skloništa u Los Angeles-u.

Nakon toga, Juan Carlos Ruiz, volonter Pokreta za nova skloništa i direktor organizacije Ministarstva mladih za mir i pravdu (Youth Ministries for Peace and Justice), izneo je ključno izlaganje na plenarnom delu konferencije. Juan Carlos Ruiz je svoje izlaganje počeo svojom ličnom pričom, odnosno opisom svog iskustva čoveka koji je u SAD ušao ilegalno i posle duge borbe postao građanin Amerike. Sada je aktivista za prava migranata. U daljem izlaganju on se posebno fokusirao na probleme migranata koji se nalaze u zatvoru i koji, po njemu, predstavljaju najbrže rastuću zatvorsku populaciju u SAD. Posebno je ukazao na njihove probleme zbog nemanja pristupa advokatima specijalizovanim za imigraciona pitanja. Juan Carlos Ruiz je izneo procenu da 3-5 miliona dece ostaju siročići zbog imigracionih zakona, i da je neophodno da se isprave nepravedni zakoni koji do toga dovode. Istakao je, takođe, da je sa Obaminom administracijom počela reforma imigracionog zakonodavstva u

SAD. Prva izmena odnosi se na to da se ilegalna migracija više ne tretira kao teško krivično delo.

Dalji rad je nastavljen u radionicama čije teme su bile „Pronaći dom u svetu koji te ne želi” i „Stvoriti sinergiju između istraživanja i predavanja u novoformiranom odeljenju za proučavanje pravde”. U okviru ovih radionica izneta su saopštenja i diskutovalo se o temama kao što su: uporedne analize antiimigracionih zakona, američki san, imigracija i redefinisanje kulture, predavanja i istraživanja iz oblasti zločina mržnje, ekologije, terorizma, ljudskih prava i studija roda.

Kraj dana obeležen je recitovanjem stihova i pevanjem, a tema je bila *Daj šansu miru* (Give peace a chance).

Drugi dan konferencije počeo je sesijom sa atraktivnim nazivom *Aktivist kafe*. Voditeljka je bila profesorka Susan Krumholz, sa Univerziteta Massachusetts-Dartmouth. Izlagачi su bili aktivisti različitih organizacija za pomoć i podršku, odnosno lobiranje za prava imigranata: Diana Conroy, Guillermo Perez i Gustavo Santos. Nakon izlaganja, izlagачima je dodeljena godišnja nagrada JSA za socijalni aktivizam.

Diana Conroy, zajedno sa svojim mužem, vodi sklonište za osobe koje su privremeno bez doma. Ona je govorila o svojim iskustvima organizovanja smeštaja za imigrante. Guillermo Perez, aktivista sindikata, govorio je o aktivnostima sindikata na zastupanju prava radnika koji nemaju legalna dokumenta, i istakao da je za njegov sindikat borba za prava ilegalnih migranata istovremeno i borba za radnička prava. Ukazao je na trenutno aktuelno lobiranje za reformu radnog prava SAD, sa ciljem da pravo na rad bude priznato kao ljudsko pravo. Gustavo Santos je predsednik organizacije Civilna prava za imigrante (Civil Rights for Immigrants), koja se zalaže za prava migranata lokalno i globalno. On je posebno ukazao na jezičku barijeru i potrebu da migranti imaju nekoga kraj sebe koga razumeju i ko će da im pruži ruku. Naime, oni su veoma ponosni ljudi, tako da ih je često sramota ili se plaše da ih drugi neće razumeti, pa zbog toga ne traže pomoć koja im je neophodna, uključujući čak i hranu i druge osnovne potrebe.

U drugom delu dana dve radionice su se bavile temom *Otuđenje, reintegracija, i oblici pravedne nadoknade*.

Prvu radionicu vodila je profesorka Beverly Quist, sa Mohawk Valley koleđa, a izlagачi su bili Michael Hallett, Vesna Nikolić-Ristanović, Allen Fairfax, John Wozniak i Adrienne Rickson. Teme izlaganja bile su: Poruka Tomasa Merton-a mirotvoračkoj kriminologiji, Migracija i trgovina muškarcima u postkon-

fliktnom društvu, Restorativna pravda i imigrantska pitanja i Borba protiv imigrantata:novi rat protiv droge. Posebno je bilo zanimljivo izlaganje profesora John Wozniak-a, koji je napravio paralelu između demonizacije narkomana i migranata vezano za ratove protiv droge i terorizma, ukazao na stereotip o imigrantima kao obojenim, na maltretiranje migranata od strane policije i druge aspekte odnosa imigracije i kriminaliteta. Wozniak se na kraju založio za mirotvorstvo kao rešenje, ukazujući na potrebu da se ljudi oslobole slike drugog kao neprijatelja, i da, umesto toga, pomažu jedni drugima.

Drugu radionicu vodila je Vesna Nikolić-Ristanović, a izlagači su bili: Maria Natalicia Rocha-Tracy, Tim Sieber, Diana Strock-Lynskey i Kimberly Vassilatos, i Sara Kitchen. Teme izlaganja odnosile su se na sledeće: transnacionalni identitet i ilegalni migranti, projekti razvoja demokratskih modela rada sa migrantima iz raznih zajednica u cilju prevazilaženja razlika i integracije migranata, inkorporiranje sigurnosti, restorativne pravde i transformacije konflikta u napore ka izgradnji mira, i kršenje ljudskih prava dece ilegalnih migranata, izbeglica i žrtava trgovine ljudima. Govoreći o položaju dece imigrantata u SAD, Sara Kitchen je ukazala na činjenicu da ona spadaju u najzanemareniju kategoriju migranata. Posebno je težak položaj dece čiji roditelji su ilegalni migranti, i dece čiji je jedan roditelj bez dokumenata. Roditelji su stavljeni u poziciju ili da ostave decu i vrate se u zemlju porekla, ili da ih vode u zemlju koja im je nepoznata. Još teži je položaj dece žrtava trgovine ljudima. Ipak, sa dolaskom Obamine administracije i na ovom planu su primećene promene. Tako, na primer, po novom zakonu o trgovini ljudima koji je potpisao Obama, deca mogu da dobiju azil u SAD.

U pauzi između ove dve radionice, na gitari je svirao i pevao poznati angažovani pisac tekstova i muzičar Scott Ainslie. Takođe, posebna „poslastica“ konferencije bila je muzička sesija u kojoj su pevala, svirala i recitovala dva profesora, od kojih je jedan Richard Quinney, poznati kriminolog, predstavnik kritičke i tvorac mirotvoračke kriminologije. Quinney je profesor emeritus na Univerzitetu Northern Illinois, a veći deo svog vremena danas posvećuje fotografiji i pisanju knjiga iz oblasti filozofije svakodnevnog života. Richard Quinney je ovogodišnji dobitnik Sullivan-Tifft² nagrade koja je namenjena ljudima koji svojim idejama i aktivnostima idu ispred svog vremena.

---

² Nagrada je dobila ime po profesorima Dennis Sullivan-u i Larry Tift-u, koji su inicijatori i osnivači JSA.

U večernjim časovima organizovan je tradicionalni JSA šou talenata, u kome učesnici na zabavan način pokazuju svoja razna umeća. Ove godine, autorka ovog prikaza, i ujedno jedina učesnica iz Evrope, je obogatila šou talenata srpskim kolom, što je dočekano sa oduševljenjem i nekoliko hrabrih pokušaja američkih kolega da zaigraju našu nacionalnu igru.

Treći dan konferencije počeo je prikazivanjem dokumentarnog filma *Čekanje milosti*, čija tema je bilo montirano suđenje u Albany-u, NY, u okviru rata protiv terora, koje se završilo osudom za terorizam dva Muslimana 2006. godine. Film govori o porodičnom i širem društvenom kontekstu u kome se dešava drama ova dva čoveka, i o njihovoј borbi za svoja prava. Sam film, čija producentkinja, scenaristkinja i direktorka je Ellie Bernstein, imao je za cilj da ceo slučaj učini vidljivim i pomogne borbu za ljudska prava osuđenih osoba. Film je poslužio kao uvod u diskusiju na temu terorizma, imigracije i ljudskih prava.

Na samom kraju konferencije dodeljena je još jedna nagrada JSA. Ovog puta to je bila nagrada koja nosi ime Naoma Čomskog, a dobitnik je bio Larry Miller za inovativni projekat koji promoviše kreativnu nastavu, a čiji naziv je *Promišljanje škola*. Zanimljiva i potpuno u duhu ideja JSA je okolnost da se kao nagrade dodeljuju lepe keramičke činije, odnosno lepi ali jednostavni pokloni, i da se veći značaj daje samom činu njenog dodeljivanja i priznanju koje sa sobom nosi, nego vrednosti nagrade.

Ovo je bila moja druga konferencija JSA, i, kao i prethodna, za mene je bila jedno inspirativno iskustvo, sa puno „hrane“ za um i dušu. Jednom rečju, to je jedna od retkih konferencija u današnje vreme nakon koje se čovek oseća poletno i jedva čeka naredni susret, tako da je najtoplije preporučujem svima koji su zainteresovani za pitanja socijalne pravde i nekonfliktno bavljenje najrazličitijim društvenim i interpersonalnim problemima. Naredna konferencija biće održana sledeće godine u Knoxville-u, Tennessee (SAD), a tema će biti „Smanjiti društvene povrede: u potrazi za pravednim življenjem u našim zajednicama i u nama samima“.

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIC

Prikazi knjiga

TEMIDA
Jun 2009, str. 73-75
ISSN: 1450-6637

„Kome rad ne prija život mu je robija“
Srpska narodna izreka

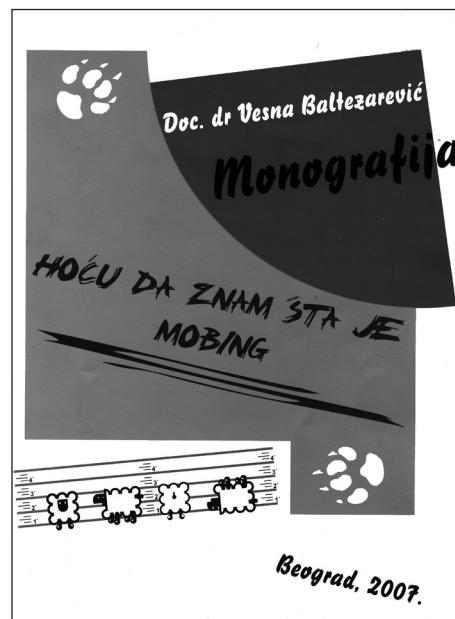
Vesna Baltezarević

Hoću da znam šta je mobing

Ambasadori životne sredine Beograd i Razvojna mreža za kulturu i demokratiju,
Niš, 2007, str. 104

Premda još u drugoj polovini XX veka postepeno dolazi do prepoznavanja fenomena mobinga kao problema koji vezujemo za psihičko nasilje na radnom mestu, do posebne aktuelizacije mobinga kao specifične pojave dolazi tek početkom XX veka. Autorka knjige *Hoću da znam šta je mobing* jedna je od začetnica u prepoznavanju problema, istraživanju i konceptualizaciji pojave mobinga u Srbiji. Pojava mobinga neretko ostavlja duboke tragove na individualnom, širem socijalnom i globalno ekonomskom planu, pa je tako neophodno raditi na podizanju svesti o mobingu, zaštiti žrtava, tretmanu mobera.

U monografiji je na celovit i pregledan način dato tumačenje pojave uz podroban opis karakteristika mobinga, žrtava, učinilaca, specifičnosti vršenja u različitim radnim sredinama, potrebama i pomoći žrtvama mobinga, tret-

manu učinilaca i mogućnostima prevencije. Na kraju, prikazom rezultata istraživanja mobinga zaokružena je slika o specifičnostima mobinga u Srbiji.

Izlažući problem istraživanja, autorka polazi od analize zdravlja i bezbednosti zaposlenih na radu pružajući pregled međunarodnih dokumenata, kao što su Direktive Saveta Evrope, Evropska socijalna povelja i Strategija Evropske unije u oblasti socijalnih prava. Direktive Saveta Evrope promovišu socijalni dijalog kao jedan od ključnih argumenata za unapređenje radnog okruženja. Karakteristično za sve donete direktive je da se njima nalaže državama članicama Evropske unije obezbeđivanje minimalno potrebne zaštite zaposlenih (privatni i javni sektor) protiv diskriminacije, i to: direktne, indirektne diskriminacije, uznemiravanja uz smernice za identifikovanje različitih oblika diskriminacije. Evropska socijalna povelja garantuje najvažnija ekonomска и socijalna prava, kao što su pravo na bezbedne i zdrave radne uslove, pravo na kolektivno pregovaranje, pravo na zaštitu u slučaju prestanka zaposlenja, pravo na zaštitu protiv siromaštva i isključenja iz društva i druga prava. Data je i analiza mogućnosti implementacije međunarodnih standarda na unutrašnja, nacionalna zakonodavstva sa posebnim osvrtom na zakonodavstva Republike Srbije. U Srbiji je predviđena samo zabrana seksualnog uznemiravanja, što je samo jedan mogući segment mobinga. Jedini mogući vid zaštite žrtava ostvaruje se putem postupka za naknadu štete, pri čemu je obaveza obezbeđivanja dokaza na strani radnika.

Zatim, ističe se značaj regulisanja korporativne odgovornosti, odnosno indirektne odgovornosti institucije/organizacije u kojoj se mobing potencijalno odvija. Iako u međunarodnom zakonodavstvu neposredna odgovornost korporacija još uvek nije pravno obavezujuća, autorka skreće pažnju na to da borba protiv nasilja na radu mora da bude zajednička obaveza i zaposlenih i poslodavaca. Čitaoci dalje bivaju upoznati sa pojmom mobinga, opsegom aktivnosti koje potпадaju pod pojmom mobinga, tipologijom mobinga i mobera, sa posebnim akcentom na posledice koje mobing može da ostavi na žrtve mobinga. Posebna pažnja ukazana je mogućnostima zaštite žrtva mobinga u našem i uporednom pravu i pitanju prevencije mobinga. Premda veliki broj zemalja još uvek nema posebne zakone o mobingu, autorka ocenjuje pozitivnim kompanijske regulative u cilju zaštite zaposlenih na radnom mestu. Autorka zatim razlaže problem mobinga, ukazujući na njegove specifičnosti u javnoj upravi i u privatizovanim firmama kao mobizirajućim sredinama, izdvajajući karakteristike državnih službenika kao mobera. U poslednjem delu monografije dat je prikaz rezultata istraživanja mobinga koje je rađeno na

uzorku od 400 radnika zaposlenih na teritoriji centralne i jugoistočne Srbije, obuhvatajući mušku i žensku populaciju različite školske spreme. Istraživanje je rađeno i u privatnim i u državnim firmama. Rezultati istraživanja su pokazali da se 39% radnika isključuje iz društvenih aktivnosti, 53% iz programa edukacije. Radnicima se oduzima posao (25%) uz obrazloženje da su nesposobni da ga obavljaju, da bi već u sledećoj fazi bili pretrpani poslom (54%). Istraživanje je pokazalo da mobing reflektuje mnoge neprijatne pojave kod pojedinca i u radnoj organizaciji. Premda se čak u 31% kod radnika javljaju fizičke smetnje kao posledica duže izloženosti stresu, radnici i pored prisutnih tegoba ređe odlaze na bolovanje (22%) iz straha da ne ostanu bez posla.

U cilju zaštite žrtava od mobinga u Srbiji preporučuje se adekvatno informisanje, edukacija i sprovođenje komunikacionih treninga, poput savladavanja veština poslovne komunikacije i veština rešavanja konflikata u cilju postizanja kvalitetne radne atmosfere, stabilizacije međuljudskih odnosa zaposlenih i očuvanja njihovog psihofizičkog zdravlja. Uz to, zaposlenima je potrebno pružiti stručno osposobljavanje i usavršavanje, kao i raditi na promovisanju kulture koja daje prednost poštovanju ljudskog dostojanstva i obeshrabrnju svakog oblika psihološkog nasilja.

Na kraju knjige dat je pojmovnik koji dodatno doprinosi lakšem snalaženju u materiji, čini monografiju pristupačnjom za širu čitalačku publiku – studente, stručnjake, kao i sve zaposlene radi adekvatne i pravovremene edukacije o mobingu, posledicama koje pojавa može da ostavi na pojedinca, radni kolektiv i društvo u celini kao i potencijalima za adekvatnu zaštitu društva.

MARINA KOVACHEVIĆ-LEPOJEVIĆ

TEMIDA
Jun 2009, str. 77-81
ISSN: 1450-6637

RICHARD F. MOLICA

Healing invisible wounds. Paths to hope and recovery in a violent world

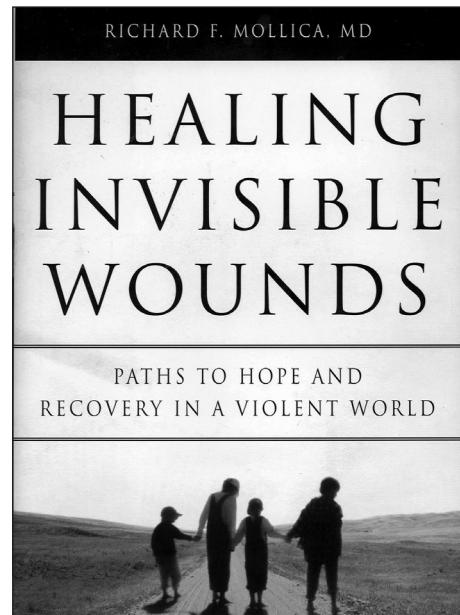
(Lečiti nevidljive rane. Putevi ka nadi i oporavku u nasilnom svetu)

Harcourt Books, 2006, str 277.

Da bi se istakao značaj knjige „*Healing invisible wounds. Paths to hope and recovery in a violent world*“ („Lečiti nevidljive rane. Putevi ka nadi i oporavku u nasilnom svetu“) , treba najpre reći da je njen autor doktor medicine Ričard F. Molika (*Richard F. Mollica*), profesor na *Harvard Medical School* (Harvardska medicinska škola), i direktor *Harvard Program in Refugee Trauma* (Harvardskog programa za traume izbeglica).

Dr. Med. Molika bavi se žrtvama raznovrsnih trauma preko 30 godina, i njegova posvećenost obuhvata izlečenje žrtava i njihovu stabilnu (re)integraciju u društvo, kao i vrlo aktivnu borbu za ljudska prava u konfliktnim regionima. Najveći broj godina posvetio je lečenju žrtava rata, ali se bavio i žrtvama različitih traumatskih događaja, kao što su prirodne nepogode ili individualni tragični gubici.

Osnivač je medicinske klinike *Harvard Program in Refugee Trauma* koja se proslavila uspešnim lečenjem traumatizovanih imigranata (izbeglica) u američko društvo. Kako se klinika razvijala tokom godina, tako se postepeno uob-

ličavala i metoda lečenja doktora Molike, koja ima specifičnosti u odnosu na druge programe lečenja žrtava širom Amerike i drugde. Dr Molika je privukao veliku pažnju još sredinom osamdesetih godina kada je započeo veliku bitku da se pri institucionalnom zbrinjavanju izbeglica i drugih preživelih žrtava rata uzimaju u obzir i njihove psihološke povrede, osim onih vidljivih, fizičkih oštećenja. Otud ova dugo čekana knjiga u kojoj je sabrano trodecenijsko iskustvo nosi naziv „*Healing invisible wounds*“; doktor obrazlaže svoj pristup lečenju duboko traumatizovanih osoba, iznosi odabrane delove usmenih istorija svojih pacijenata, ali i vrlo otvoreno predstavlja razvoj sopstvenog pristupa tokom godina koje je podrazumevalo i učenje na sopstvenim greškama i učeњe od drugih.

Za naš region dr Molika vezan je radom u posleratnoj Bosni, gde je učestvovao u stvaranju mreže psihološke pomoći žrtvama rata i torture i obuci medicinskog i drugog osoblja za *Storytelling* terapiju. U Bostonu, gde se nalazi njegova klinika, osim sa izbeglicama iz Bosne i Hercegovine, dr Molika je radio sa žrtvama iz Kambodže, Ruande, Vijetnama i iz drugih zemalja u kojima su počinjeni masovni zločini. Pacijenti koji su prolazili kroz kliniku bili su imigranti svih generacija, različitog društvenog statusa obrazovanja, i u različitim fazama integracije.

Kada je započeo svoju karijeru, dr Molika se suočio sa brojnim stereotipima i predrasudama koje su tada karakterisale psihijatriju i medicinu. Još od pedesetih godina prošlog veka, smatrano je da siromašne pacijente ne treba tretirati psihoterapijom već isključivo lekovima, jer „nisu sposobni da uvide sopstvene mentalne probleme“. Psihoterapija bila je povlastica srednje klase i bogatih, a predrasude o sposobnostima zadirale su i u klasu i u kulturu podjednako.

Kako su izbeglice i imigranti iz konfliktima zahvaćenih područja sveta pristizale u Ameriku, tako su po automatizmu „upadale“ u sistem medicinske nege predodređen nižoj klasi i Afroamerikancima. Tako se ustalila i praksa o saniranju fizičkih povreda, dok se mentalna oštećenja i traume imigranata nisu niti registrovale niti lečile.

Treća važna predrasuda sistema sa kojom se dr Molika uhvatilo u koštač je tadašnje verovanje da pacijenti koji su doživeli užasna i vrlo okrutna mučenja iskustva nikada ne mogu biti rehabilitovani. Borba protiv tri navedene medicinske predrasude postale su osnova novog pristupa tretmanu i lečenju traumatizovanih osoba dr Molike.

U svojoj knjizi „*Healing invisible wounds*“ on navodi da je početnu inspiraciju pronašao u fenomenološkoj metodi koju je u Americi primenio najveći

---

američki psiholog, Viljem Džejms (William James), a koja zagovara pristup lečenju izvan ustaljenih stavova, predrasuda, uverenja – širom otvorenih očiju, i bez unapred formiranog mišljenja.

Dr Molika piše da je rađanje nove metode započeto kompletiranjem liste uverenja kojih želi da se osloboди: da pacijenti sa ekstremnim iskustvima nisu izlečivi, da traumatizovani ljudi nerado govore o svojim iskustvima, i da pacijenti iz ne-zapadnih zemalja najčešće ispoljavaju potisnute traume kroz fizičke tegobe.

Tokom tri decenije rada dr Molika je razvio metodu koju ukratko naziva *moć samoizlečenja*. On koristi *Storytelling* metodu kao osnovnu u lečenju, i u kombinaciji sa potrebnim drugim sredstvima. Akcenat lečenja je na *Trauma Story*, ličnom narativu pacijenta o događajima koji su imali dramatičan uticaj na pacijentov život, i to na njegovo socijalno, fizičko i emocionalno blagostanje. Veoma važan aspekt njegovog rada je fokus na kulturu i istoriju društava iz kojih potiču njegovi pacijenti.

Kada je početkom osamdesetih započeo svoj rad sa žrtvama rata i imigrantima u The Brighton clinic, dr Molika je primetio da mnoge žrtve ne opisuju svoje traume direktnim opisima, već često simbolikom karakterističnom za kulturu iz koje dolaze.

Trauma priče u kontekstu istorije, kulture i običaja jedne zajednice tako su postale ne samo priče o ličnim traumama jednog pacijenta već i narativi istorije i događaja zajednica. Dr Molika piše da je takav pristup pokazao ogroman isceliteljski kapacitet u samom individualnom lečenju. Naime, tako kontekstualizovan personalni narativ mogao je biti „vraćen“ široj zajednici da od njega uči – i to ne samo zajednici iz koje potiče pacijent. To je veoma pomagalo pacijentima da uvide značaj toga da podele svoje iskustvo sa drugima i da se osete značajnim za društvo. Dr Molika kaže da je od desetine hiljada pacijenata samo zanemarljiv broj pokazao nezainteresovanost za mogućnost da drugi uče iz njihovog iskustva.

Dr Molika u lečenju koristi princip *Storytelling-a* (ili kako je ponekad naziva, oralne istorije) koji podrazumeva dugotrajan rad sa pacijentom. On svoju metodu naziva *Trauma Story*. Pacijent priča svoju ličnu istoriju od najranijih životnih sećanja do sadašnjosti. Dr Molika piše da je takav pristup veoma značajan za doktora koji može da uvidi unutrašnju strukturu, logiku i kontekst traume i da je potom leči, a da je sa druge strane takvo pričanje veoma isceliteljsko za samog pacijenta koji tako može da uvidi i dobre strane svog života, i pozitivne događaje kojih će se neminovno prisetiti.

Četiri elementa trauma priče su: faktografija traumatskog događaja, kulturno značenje traume, „pogled iza zavese“ ili pronicanje u suštinu, i odnos slušaoca i naratora u storytelling procesu.

Faktografija događaja naročito je korisna radi procesuiranja zločinaca, i upravo su svedočenja žrtava osnova na kojoj pretežno počivaju suđenja za ratne zločine. Vrlo često, piše doktor, pamćenja žrtava tragičnih događaja takva su da je moguće rekonstruisati i najmanje detalje zločina, koji pak umeju da budu odlučujući u procesu dokazivanja nečije krivice.

Kulturno značenje trauma je značajno jer je individualni doživljaj traume u velikoj vezi sa kulturom i poreklom pacijenta. U tom smislu važno je i da doktor bude pripremljen i upoznat sa istorijom i kulturom osobe koju leči.

Treći element trauma priče koju doktor naziva „pogled iza zavese“, odnosi se na napor da se pacijent dovede u stanje da razume traumatske događaje izvan njihovog socijalnog ili kulturnog obrasca. Ovaj element veoma zavisi od pacijentovih ličnih kapaciteta, „da se probije kroz njegov ili njen lični pakao, i svet vidi novim očima, oslobođenim od ružnih i razarajućih emocija“¹.

Četvrti element trauma priče – ili procesa Storytelling-a – je veoma važno po sudu autora ovog teksta, jer pobija dominantnu praksu zastupljenu u Srbiji, da se žrtve „čuvaju“ od prilike da javnosti iznose sopstvena iskustva, osim putem posrednika (najčešće iz nevladinih organizacija). O tome dr Molika govori kao o odbačenoj praksi koja je u suprotnosti sa potrebama žrtava, a potom i u suprotnosti sa njihovom dobrobiti.

Dr Molika ističe važnost empatije u međusobnom odnosu slušaoca (najčešće terapeuta, ali i drugih), i naratora (najčešće pacijenta). Pacijenti koji su preživeli velike traume najčešće imaju veoma razvijene delikatne „senzore“ za nijanse u ljudskoj interakciji. Naratori trauma su veoma oprezni ne samo zbog toga što se boje da ponovo ožive emocije vezane za traumu, već i zbog toga što takva razmena predstavlja potencijal novog odnosa koji može da vodi i u razočarenje. Dr Molika to naziva „stidljivošću“ koja mora da bude prihvaćena kao takva od osobe koja sluša. On takođe ističe da su strpljenje i osećajnost esencijalni za ključni element trauma priče – odnos slušaoca/terapeuta i naratora/pacijenta. Konačno, dr Molika ističe da je ključ lečenja moć samoisceljenja žrtve (što je i suština njegovog pristupa).

Knjiga „*Healing invisible wounds. Paths to hope and recovery in a violent world*“ sumira ogromno iskustvo dr Ričarda Molike u radu sa žrtvama rata i

---

¹ Molika, F. Ričard, *Healing invisible wounds. Paths to hope and recovery in a violent world*, str 43.

drugih velikih trauma. Njegov doprinos promeni odnosa prema imigrantima i, šire, prema izbeglicama širom sveta, ogroman je. On je redovan konsultant Ujedinjenih nacija na pitanjima mentalnog zdravlja i doprineo je da ta važna dimenzija oporavka i posleratne reintegracije žrtava postane prisutna u postkonfliktnim intervencijama širom sveta.

Autorka ovog teksta imala je čast da upozna dr Moliku u njegovom centru za lečenje trauma izbeglica u okviru Harvard univerziteta u Kembridžu, kraj Boston-a, i da se uveri da je reč o retko otvorenom i pristupačnom stručnjaku ogromnog strpljenja i velikog interesovanja za različita postkonfliktna iskustva. Ta blagost i dobronamernost karakterišu i samu knjigu, u kojoj autor ovu izuzetno tešku temu predstavlja na topao i vrlo postupan i obazriv način. Knjiga je doslovno jedna od onih koje se čitaju bez daha – udžbenik za terapeute ali i priručnik za žrtve rata i drugih životnih trauma.

Na kraju, neobično je i da su žrtve u knjizi dobile svoje poglavlje u kojem dr Molika obrazlaže (uz primere) kakav način je dobar da se govori o traumi, a da ona bude korisna drugima, pa i samom društvu. Dr Molika govori i o procesu oporavka društva i postkonfliktnog pomirenja. On ističe da je „čista fikcija“ da ne postoji veza između ličnog ozdravljenja (žrtava) i oporavka zajednice. Knjiga donosi detaljan uvid u sve aspekte ove veze pojedinca i zajednice najpre u kontekstu razarajućih posledica samog konflikta, a potom i u kontekstu procesa posleratnog oporavka i pomirenja sa sopstvenom prošlošću i sa neprijateljima.

JELENA GRUJIĆ

Poziv na saradnju i pretplatu

TEMIDA je časopis o viktimizaciji (stradanju), ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, invalidnih lica i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljuju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2009. godinu su: broj 3 – **Cyber viktimizacija** (rok za predaju radova je 1. oktobar 2008.) i broj 4 – **Zločini „bez žrtava”** (rok za predaju radova je 1. decembar 2009.). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Radovi (članci i prikazi) se šalju na adresu Redakcije, Viktimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a, 11000 Beograd, tel/fax:+ 381113034232, E-mail: vds@Eunet.rs. Prilozi se dostavljaju na disketi ili elektronskom poštom prema priloženim tehničkim uputstvima.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak treba da bude obima do 16 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.
2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4-5 ključnih reči**.
  - 2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora, i e-mail.
Primer: Petar PETROVIĆ*
3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:
Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)
Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)
Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

Primer:

Službe koje pružaju pomoć žrtvama

Kategorije korisnika

- a) Žene i deca

---

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljanja i broj strane.
Primer: (Christie, 2005: 28).
  - 4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare.
  - 4.2. Strana imena pisati izvorno.
5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).
Naslove dati iznad slika i tabela.
Primer: **Tabela 1.** Struktura viktimizacije prema polu
6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdaja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

za dokumenta preuzeta sa interneta: upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

Prikaz treba da bude obima do 6 strana kucanog teksta duplog proreda, font Times New Roman 12.

Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

Pretplata

Cena pojedinačnog primerka je 500 dinara. Pretplata za 2009. godinu iznosi za pojedince 2000 dinara i 7200 dinara za institucije. Cena pojedinačnog primerka za inostranstvo je EUR 20. Za inostranstvo pretplata iznosi EUR 50 za pojedince, odnosno EUR 100 za institucije. U vezi pretplate molimo Vas da se obratite redakciji .

Časopis je dostupan u elektronskoj formi na: www.vds.org.yu, www.mntr.sr.gov.yu i www.doiserbia.nbs.bg.ac.yu

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : часопис о виктимизацији, људским правима и
рођу / главна и одговорна уредница Nevena Petrušić.
– Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (јануар 1998) – Beograd
(Đure Jakšića 5) : Viktimološko društvo Srbije : Evropski
покрет у Србији, 1998. – (Beograd : Prometej). – 24 cm

Tromesečno. – Огледни број изашао 1997. године

ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335